

Tartu Ülikool
humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
ajaloo ja arheoloogia instituut

**Kurdide repressioonid Iraagis 1988. aastal: Anfali kampaania olemus ja selle
tagajärjed**

Bakalaureuse töö

Hanna-Grete Äkke

Juhendajad: dotsent Olaf Mertelsmann, dotsent Vahur Made

Tartu 2017

SISUKORD

LÜHENDID JA MÕISTED.....	4
SISSEJUHATUS	5
1. KURDID JA BAGDADI KESKVALITSUS	9
1.1 Ülevaade kurdide 20. sajandi ajaloost	9
1.2 Kurdid ja Baathi partei.....	11
1.3 Kurdide ülestõusud	12
1.4 Kurdide roll Iraani-Iraagi sõjas.....	13
2. KAMPAANIA “AL-ANFAL”	15
2.1 Kampaniale eelnenud 1987. aasta rünnakud.....	15
2.2 Anfali olemus.....	17
2.3 Anfali operatsioonid.....	18
2.4 Arabiseerimine ja vangilaagrid	23
3. HALABJA MASSIMÕRV	25
3.1 Keemiarelvade kasutamine	25
3.2 Mis juhtus Halabjas?.....	25
3.3 Halabja tagajärjed	28
4. ANFALI TAGAJÄRJED.....	30
4.1 Rahvusvaheline mõju ja reaktsioon	30
4.2 USA valitsuse ja meedia reaktsioon	31
4.3 Keemiarelvade varustajad ja selles süüdimõistetud isikud	32
4.4 Sotsiaalne mõju.....	34
4.5 Kurdid pärast Baathi partei langust.....	36
4.6 Tagajärjed arvudes	37
KOKKUVÕTE	38
KASUTATUD ALLIKAD	40
SUMMARY	44

LISAD.....	I
Lisa 1 Kaart.....	I
Lisa 2 Töös kasutatud intervjuude kriitika.....	II
Lisa 3 Näited intervjuus kasutatud suunavatest küsimustest	VI
Lisa 4 Katkend intervjuust.....	VII

LÜHENDID JA MÕISTED

Baath Araabia Taassünni Sotsialistlik Partei, Araabia Sotsialistlik Baathi Partei

KDP Kurdistani Demokraatlik Partei

PUK Kurdistani Isamaaline Liit

peshmerga kurdide vabaduse ja Kurdistani iseseisvuse eest võitlevad vabatahtlikud sõdurid

jahsh pilkav nimetus, mille andsid kurdid Iraagi Rahvusliku Kaitse Pataljonile, tõlkes “eesli varss”

pasdaran Iraani Revolutsiooniline Kaitsevägi

RCC Revolutsioonilise Väejuhatuse Nõukogu

SISSEJUHATUS

Kampaania “Al-Anfal”, tõlkes “the spoils” ehk “sõjasaak”, on nimetus tähistamaks sõjalist tegevust, mis toimus 23. veebruar–6. september 1988. aastal ja oli suunatud Põhja-Iraagis elavate kurdide vastu. Nimetus on pärit Koraani kaheksandast suurast. Sellele pani aluse Araabia Taassünni Sotsialistliku Partei ehk Baathi partei liider Saddam Hussein, kes oli Iraagi president 16. juuli 1979. – 9. aprill 2003. aastal. Kampaaniale andis ametlikult nime valitsus ning avalikkuse ees esitleti operatsioone kui lahingutegevust käimasoleva Iraani-Iraagi sõjas Iraani valitsuse vastu. Tegelikult oli tegemist kurdide annihilatsiooniga, mille elementideks olid küüditamine, vahistamine ja massihukkamised. Sihtmärgiks olid kurdi külad ja väiksemad maa-asustused. Neist üheks erandiks on Halabja linna keemiarünnak, mis toimus 16. märtsil 1988. aastal. Erinevate allikate kohaselt langes rünnaku ohvriks umbes 5000 tsiviilisikut, lisaks sai haavata 10 000. Operatsiooni läbiviija oli Saddam Husseinini nõbu Ali Hassan al-Majid, keda kurdid kutsusid hüüdnimega “Keemia Ali”. Anfali jaguneb kaheksaks erinevaks etapiks, mille jooksul kasutas Iraagi armee keemiarelvi ja teisi raskekujulisi suurtükke.

Kurdid, jaotatuna mitmete rahvusriikide vahel ja asustatuna geopoliitiliselt keerulise ala südamikus, moodustavad ühe suurima riigita etnilise grupi. Lähiaastatel ning eelkõige pärast 2011. aastal toimunud Araabia kevadet, on nad poliitilise jõuna pidevalt kasvanud, eesmärgiga olla arvesse võetud Lähis-Ida poolt. Selle tulemusena on mitmed probleemid – poliitilised, kultuurilised ja ajaloolised, tõmmanud veelgi enam teadusliku huvi ja tähelepanu.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on analüüsida kurdide repressioonide Anfali kampaania raames 1988. aastal Iraagis ning selle põhjuseid ja tagajärgi. Nimelt esiteks põhjuseid, mis selle sündmuseni viisid ning järgnevalt, millised olid antud juhul tagajärjed nii sotsiaalses kui ka poliitilises võtmes ning kas ja kuidas mõjutas juhtunu järgnevaid aastaid. Sotsiaalsete tagajärgede hulka kuuluvad näiteks vaimse ja füüsilise tervisega seonduvad probleemid. Sotsiaalsest

vaatepunktist on eesmärgiks analüüsida ka selle mõju tänapäeval. Poliitiliste tagajärgede puhul on eesmärgiks analüüsida rahvusvahelist mõju ja reaktsiooni toimunule.

Bakalaureusetöö on jaotatud viieks peatükiks. Esimene peatükk analüüsib kurdide ja Bagdadi keskvalitsuse vahelisi suhteid Anfali ajendiks olemise aspektist. Peatükk algab lühikese ülevaatega kurdide ajaloo 20. sajandi tähtsamatest sündmustest ning pöörates järgnevalt tähelepanu kurdide ja Baathi partei vahelistele suhetele. Samuti on analüüsitud kurdide korraldatud ülestõuse. Lisaks on analüüsitud kurdide rolli Iraani–Iraagi sõjas ehk täpsemalt PUK'i koostööd Iraaniga. Teises peatükis käsitleb autor Anfali kampaaniat, täpsemalt nimetuse tähendust, selle olemust ja ajendeid. Kolmas peatükk vaatlleb Halabja keemiarünnaku sündmusi. Kuna sel puhul oli hukkunute ja vigastatute arv kõige ulatuslikum, siis sellest tulenevalt käsitleb autor sündmust eraldi peatükis. Lisaks ka põhjusel, et Halabja keemiarünnakut ei loeta otseselt osaks Anfali kampaaniast, sest Halabja puhul on tegemist linnaga. Anfali sihtmärgiks olid nimelt väiksemad kurdi asustused ehk külad ja maakohad. Neljas peatükk analüüsib Anfali järelmõju nii sotsiaalsest kui ka poliitilisest vaatenurgast. Vaatluse all on rahvusvaheline mõju ning USA valitsuse ja meedia reaktsioon. Lisaks keemiarelvade varustajad ja sellega seoses toimunud kohtujuhtumid.

Peamised teosed, mida autor uurimistöös kasutas on järgnevad, esiteks Human Rights Watch'i poolt avaldatud "Iraq's Crime of Genocide: The Anfal Campaign Against the Kurds".¹ See põhineb suurel hulgal intervjuudel, mis on läbi viidud kurdi põgenikega; arheoloogilistel tõenditel, mis on kogutud tänu massihaudade väljakaevamistele ning lisaks dokumentidel. Antud teoses argumenteerib autor kindlameelselt, et tegemist on genotsiidiga. Teos on väärt just seetõttu, et selles on põhjalikult kirjeldatud kampaania raames läbiviidud operatsioone, mida teistes raamatutes sel määral ei leidu. Järgnevalt "A Poisonous Affair; America, Iraq, and the Gassing of Halabja", mille on avaldanud Lähis-Ida analüütik Joost Hiltermann.² Hiltermann kasutab oma teoses võtmesündmusena Halabja keemiarünnakut, mille põhjal analüüsib ta laiemalt selle tagamaid. Peamiselt keemiarelvade kasutamine Iraagi režiimi poolt ja vastavalt USA valitsuse reaktsioon sellele. Oma teoses väidab ta, et USA valitsuse tagasihoidlik reaktsioon Anfali kampaania alguses andis Bagdadile võimaluse keemiarelva jätkuvaks kasutamiseks. Hiltermann argumenteerib, et juhul kui reaktsioon oleks olnud vahetult pärast Halabjas toimunud sündmusi 1988. aasta märtsis jõulisem, oleks see ehk suutnud vähendada kampaania kestvust, mis antud

¹ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. New York. Human Rights Watch, 1993.

² Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Cambridge University Press, 2007.

juhul oli kuni 1988. aasta septembrini, lisaks omakorda ka kannatanute arvu. Veel arutleb ta küsimuse üle, kas ka Iraan võis kasutada Halabja suhtes keemiarelva, andes sellele põhjalikke vastuseid tõele mittevastavuses. Ka toetus autor David McDowalli, kes on samuti Lähis-Ida analüütik, teosele “A Modern History of the Kurds”, mis käsitleb kõikehõlmavalt kurdide ajalugu Türgis, Iraagis, Iraanis ja Süürias.³ Mahir A. Aziz’e teos “The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan” käsitleb põhjalikult Iraagi kurdide identiteeti ja nende rahvuslust, andes omakorda hea ülevaate mõistmaks kurdide ajalugu 20. sajandil.⁴ Mehrdad R. Izady käsitleb teoses “The Kurds: A Concise Handbook” kurdi ajaloo, etnograafia, geograafia, kultuuri ja poliitikaga seonduvaid teemasid.⁵ Võrreldes teiste teostega on see kõige parem just kultuuri ja religiooniga seonduvatel teemadel, andes põhjaliku ning hea ülevaate eelnevalt nimetatud teemadel. Lisaks argumenteerib teose autor kurdi ajaloo publitseerimise vähesusega seotud aspektidel. Izady on arvamusel, et siiani on kurdide teemalisi teatmeteoseid ilmunud liiga vähe ning peamine põhjus selles tühimikus seisneb tema arvates kurdide iseseisva organiseeritud riigiaparaadi puudulikkuses, mis omakorda annab võimaluse naaberriikidele takistada kurdide täiesti eraldiseisvat rahvusliku identiteedi tõusu.⁶ Samuti kasutas autor ajakirjaniku Jeffrey Goldbergi kirjutatud artiklit ajakirjale *The New Yorker*, milles analüüsib ta pikaajalisi mõjusid Halabjas ellujäänute tervisele.⁷ Lisaks kasutas autor meedia reaktsiooni analüüsimisel *The New York Times*’i toleaeegseid ilmunud artikleid.

Käesoleva uurimistöö üheks allikmaterjaliks on autori poolt läbiviidud intervjuud, mis viidi läbi ajavahemikus oktoober 2016–märts 2017 Eestis ja Hollandis. Intervjuusid on kokku viis ning neil on töös nii illustratiivne kui ka informatiivne roll. Autori eesmärgiks oli intervjuuerida võimalikult erineva taustaga inimesi, eesmärgiga koguda erinevat laadi informatsiooni. Sotsiaalsete aspektide analüüsimiseks intervjueris autor isikuid, kes esindavad n.ö põgenike rolli. Üks neist on ka otsene ohver Halabja keemiarünnakus, kes oli sunnitud riigist lahkuma seoses vastava meditsiinilise ravi puudumise tõttu ning elab hetkel Hollandis. Poliitiliste tagajärgede analüüsimiseks intervjueris autor vastavalt režiimi esindavat isikut, kes omas Iraani-Iraagi sõja ajal 1980. – 1988. aastal kõrget sõjalist positsiooni. Sellele vastukaaluks on intervjuu professor Jabar Khadiriga, kes on töötanud ajaloo professorina Erbili ja Sulemanya ülikoolides ning lisaks ka Iraagi Kurdistan asepresidendi nõunikuna. Vastavalt valdkonnale esindab ta uurimuses akadeemilist vaatepunkti. Põhjalikumalt

³ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. London, New York. Tauris, 2005.

⁴ Aziz, M. A. *The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan*. New York. I.B Tauris, 2015.

⁵ Izady, M. R. *The Kurds: A Concise Handbook*. New York. Taylor & Francis, 1992.

⁶ Ibid. Lk. XIII

⁷ Goldberg, J. (2002) A Reporter at Large: The Great Terror. *The New Yorker*, 25. märts. Kasutatud 07.04.2017 <http://www.newyorker.com/magazine/2002/03/25/the-great-terror>

käsitleb töö autor nimetatud allikaid, nende rolli, tausta ja olulisust, võrreldes neid varasemalt avaldatud samateemaliste intervjuudega, töö lisas.⁸

Lisaks on töös kasutatud dokumente, mis põhinevad Baathi režiimi aegse president Saddam Husseini, sõjalaure juhtkonna, staabiülema ning esimese ja viienda Iraagi armee korpuse vahelisel kirjavahetusel ajavahemikus 10. märts–6. aprill 1987. Nendes kajastub keemiarelvade kasutamine kurdidega asustatud aladel: Takya ja Balikjar Qaradagh'i piirkonnas ja Balisani orus. Kirjavahetuses ilmnevad Baathi režiimi poolt kasutatud vastavad väljendid, mille kohaselt nimetati vastaseid sabotöörideks, reeturlikeks juhtideks ja Iraani palgatöölisteks. Seega on see oluline tõend näitamaks, et keemiarelva kasutamine Anfali kampaania raames polnud juhuslik rünnak vaid taktikalistel kaalutlustel põhinev läbiviidud otsus.

Siinkohal on oluline mainida, et käesolevas töös mõistetakse Anfali kampaania all vaid operatsioone, mis toimusid 23. veebruaril 1988 – 6. september 1988.⁹ Ekslikult on mitmetes kirjutistes nimetatud kõiki Baathi partei korraldatud vägivallaaktsioone kurdide vastu Anfaliks. Tegelikult ei kuulu varasematel aastatel toimunud sündmused Anfali kampaania alla. Pigem võib neid vaadelda kui osa üleüldisest kurdide represseerimisest ja annihilatsioonist.

⁸ Vt Lisa II

⁹ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 3

1. KURDID JA BAGDADI KESKVALITSUS

1.1 Ülevaade kurdide 20. sajandi ajaloost

Kurdid on valdavalt Lähis-Idas paiknev etniline grupp, mis ei kuulu ei araablaste, türklaste ega ka pärslaste hulka. Neil ei ole oma rahvusriiki ja neid on korduvalt nimetatud suurimaks rahvusgrupiks maailmas, kellel puudub oma iseseisev riik. Lähis-Idas elab umbkaudu 25 miljonit kurdi ning mitmete allikate kohaselt võib see arv maailmas ulatuda kokku isegi kuni 30–40 miljonini. Kurdid on peamiselt jagunenud nelja erineva riigi vahel. Umbkaudu pooled ehk 13 miljonit elavad Türgis, 5 miljonit Iraanis, 4 miljonit Iraagis ja ülejäänud miljon Süürias. Umbes pool miljonit neist elavad endistes Nõukogude Liidu maades Armeenias ja Azerbaidžanis. Omakorda teine pool miljonit elavad Euroopas, peamiselt Saksamaal. Kurdide riigi ehk Kurdistani moodustab osa Türgist, Iraagist, Iraanist ja Süüriast.

Kurdid on pidevalt mässanud tugevate keskjõudude vastu, seda alates ajast, kui Kurdistan jagati suurriikide poolt pärast Esimest maailmasõda. See tülinorimine mängis kriitilist rolli Saddam Husseini suhtumises kurdidesse 1980ndatel ja 1990ndatel. Seega on oluline analüüsida kurdide ülestõuse, sest aitavad mõista pidevalt vastuolus olevaid suhteid kurdide ja neid valitsenud rahvusriikide vahel.

Enne Ottomani impeeriumit kuulusid kurdid Pärsia võimu alla. 1514. aastal liideti nad Ottomani impeeriumi koosseisu. Ottomani ajal, 16. sajandist kuni 19. sajandi keskpaigani, võimaldati kurdidele laialdast autonoomiat. Safaviidide võimu aeg Pärsias oli kurdide jaoks samuti poliitiliselt stabiilne aeg, võrreldes varasema ajaga, nt Mongolite invasioon jne. Seesugune suhteline iseseisvus hääbus Ottomani impeeriumi lõpuga. Irooniliselt oli just see ebastabiilne periood kurdide rahvusriigi rajamiseks soodsaim ning USA mängis selles omakorda väga suurt rolli.¹⁰

¹⁰ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 115

Aastad 1918–1925 olid kurdide jaoks märgilise tähtsusega. Esimese maailmasõja lõppedes, 1918. aastal, alustasid eurooplased läbirääkimisi, mil viisil ümber jagada võidetud Ottomani alad. Nii allkirjastasidki britid ja prantslased 10. augustil 1920. aastal omavahel Sevres' lepingu, mille kohaselt lubati ka kurdidele iseseisvust.¹¹ Enne seda andis Ühendriikide tolleaegne president Woodrow Wilson välja oma kuulsad neliteist teesi. Neist kaheteistkümnes on kurdide seas teada tänapäevalgi. Nimetatud tees nägi ette suveräänsust Osmani Impeeriumi Türgi osale ning autonoomset arengut teistele rahvustele, kes siiani olid olnud Türgi võimu all. Mõlema poole lubadus kurdide autonoomia suhtes jäi täitmata, kuid kurdid ei unustanud seda iial. 1923. aastal loodud Lausanne'i lepingus, mis sõlmiti lääneliitlaste ja Türgi vahel, polnud enam mingit märgatavat kurdide iseseisvuse või riigi suhtes. Kurdid tundsid ennast lääneriikide poolt petetuna.¹² Järgnevalt tõmbas Rahvaste Liidu raames loodud Mosuli komisjon piiri Türgi ja Iraagi vahele, kus enamjaolt elasid kurdid. Huvitav fakt on aga see, et see leidis aset eestlase juhtimisel. Nimelt komisjoni eesotsas oli Johan Laidoner.¹³

Veelgi olulisema tähendusega on tegelikult Sykes-Picot leping, mis toimus juba aastaid enne eelnevalt kirjeldatud sündmusi. Sel puhul võib paralleele tõmmata Molotovi-Ribbentropi paktiga. Nimelt sõlmisid Briti ja Prantsuse diplomaadid Mark Sykes ja George Picot 1916. aastal salajase lepingu. Selle raames jagasid nad omavahel ära Lähis-Ida alad. Leping nägi ette, et Suurbritannia pidi endale saama Iraagi, Jordaania ja Palestiina ning Prantsusmaa omakorda Süüria ja Liibanoni. Algselt oli ka Venemaal oma osa, mis oleks saanud Dardanellid, Istanbuli linna ja armeenlaste alad Põhja-Türgis. Küll aga jäi Venemaa kokkuleppesest lõpuks bolševike riigipöörde tõttu välja. Nii Prantsusmaal kui ka Suurbritannial olid piirkonna suhtes mängus omad huvid. Suurbritannia oli eelkõige huvitatud naftavarudest, Prantsusmaa omakorda soovis saada juurdepääsu sadamalinnadele. Kuigi leping tervikuna ei jõustunud ehk nimetatud alad ei saanud suurriikide omandiks, saavutasid nad sellega siiski kontrolli Lähis-Idas veel mitmeks aastakümneks.¹⁴

Hinnates 20. sajandi kurdi ajalugu, iseloomustavad seda eelkõige ülestõusud, mis pea igal aastakümnel aset leidsid. 1919–1931 võitlesid mässulised Briti ülemvõimu vastu Sulemaniya piirkonnas Iraagis. Türgis toimus nende aastate jooksul kolm ülestõusu. Aastatel 1937 ja 1938 surusid Türgi võimud ülestõusud maha põletades külasid, tappes tuhandeid ja küüditades

¹¹ Eppel, M. *A People Without a State. The Kurds from the Rise of Islam to the Dawn of Nationalism*. Lk. 124–125

¹² Aziz, M. A. *The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan*. lk. 60–61

¹³ Tilgar, T. J. (2011) Laidoneri komisjoni raportite kriitikast ja retseptioonist seoses kindrali tegevusega Iraagis. Tuna, nr. 3. Lk. 51–71. Kasutatud 09.05.2017 <http://www.ra.ee/ajakiri/j-laidoneri-komisjoni-raportite-kriitikast-ja-retseptioonist-seoses-kindrali-tegevusega-iraagis/>

¹⁴ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 117–119

ellujäänuid Türki lääneossa. Iraani kurdidel õnnestus 1946. aastal Nõukogude Liidu toel rajada lühikeseks perioodiks isegi oma riik ehk Mahabadi Kurdi Vabariik. Hiljem jõudsid Stalin ja Iraani šahh omavahelistes probleemides kokkuleppele ning seetõttu lõpetas eelnevalt kurde toetanud Nõukogude Liit nende toetamise. Riigi juht Qazi Mohammad poodi üles.

Järgnevalt moodustas Mustafa Barzani Kurdistani Demokraatliku Partei (KDP) ehk liidu linnades domineerivate rahvuslaste ja hõimujuhtide vahel. 1961.–1963. aastal korraldas ta kurdide ülestõusu. Kokkupõrked *peshmerga* ja valitsuse jõudude vahel kestsid järgnevalt kuni 1970. aastani.¹⁵

1.2 Kurdid ja Baathi partei

Anfali üheks peamiseks põhjuseks oli Araabia Taassünni Sotsialistliku Partei ehk Baathi ideoloogia. Araabia Taassünni Sotsialistliku Partei ideoloogia tugineb panarabismile, araabia sotsialismile, ilmalikkusele ja araabia rahvuslusele.

1958. aastal toimus Iraagis riigipööre, monarhia kukutati vasakpoolsete poolt, kelle seas oli ka kommuniste, ja võimule seati sõjaline diktatuur. Lääneriigid tundsid ennast ohustatuna, seega hakati toetama kommunismivastast Baathi-nimelist poliitilist rühmitust. 1963. aastal kukutati eelnevalt riigipöörde sooritanud Nõukogude Liidu meelne Abdul Karim Kassem. 1968. aastal toimus järgmine riigipööre ning võimule tuli Baathi partei. Nimelt 1963. aastal olid nad viieks aastaks võimu kaotanud. 1979. aastal kuulutas end presidendiks Saddam Hussein.¹⁶ Kuna Iraak oli niivõrd multietniline riik, seisis valitsus probleemi ees, kuidas moodustada monoliitset võimu ja kujundada välja ühtne Iraagi identiteet. Kurdi küsimus oli uue režiimi jaoks kõige keerulisema loomuga.¹⁷

Baathi partei üheks eesmärgiks oli luua kogu Iraagist ühe etnilise grupiga rahvusriik, sest tähtsaks osaks selles oli araabia rahvuslus. Sellest tulenevalt polnud kurdidel ega ka teistel vähemusrahvustel Iraagi ühiskonnas kohta. Ideoloogia taustsüsteemiks oli kehtestatud diktatuurirežiim, mis ei tolereerinud ühtegi teist rivaalitsevat parteid, rahvust ega visiooni, mis oleks võimu mingil viisil ohustanud. Hävitati kõikvõimalikud opositsioonigrupid, sealhulgas näiteks kommunistide partei, mis sel ajal omas regioonis tugevat võimu.

¹⁵ Keys, D. (2014) Kunstlikult loodud mureriik võib lõheneda. *Postimees*, nr 153, 4. juuli. Kasutatud 15.03.2017 https://issuu.com/postimees/docs/postimehe_paberleht_04.07.2014

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Aziz, M. A. *The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan*. Lk. 71

1970ndatel sai alguse poliitika, mida nimetati n.ö “rahvuse vahetamiseks”. See tähendas, et kurdid ja teised rahvusvähemused pidid esitama avalduse sisuga, et nad on varasemalt eksinud oma rahvuslikus kuuluvuses, olles oma tegeliku päritolu poolest hoopis araablased. Lisaks sellele keelustati igasugune kurdide rahvuslikkus, nii rahvariiete kandmine kui ka keele kasutamine.¹⁸

Ühtlasi sai alguse arabiseerimine, mis tähendas kurdidega asustatud alade ümberasustamist araablatega. Kurdid asustati ümber Lõuna-Iraagi aladele ja tühjaks jäänud linnad omakorda vastavalt Lõuna-Iraagi aladelt tulnud araablatega, peamiselt šiitidega. Iga perekond, kes Kirkuki elama soovis tulla, sai valitsuselt tasuta maatüki ja 10 000 dinaari maja ehitamiseks. Samuti väljastas valitsus suuri rahasummasid araabia päritolu meesterahvastele, kes abiellusid kurdi naistega.¹⁹

Saddam Husseini arabiseerimise poliitika eesmärgiks oli kõrvaldada igasugune kurdi identiteet, sundides neid omastama ühtset Iraagi oma. See sai alguse naftarikastest piirkondadest nagu näiteks Kirkuk, Sinjar, Ain-Zala ja Khanaqin. Umbes 200 000 kurdi perekonda viidi sunniviisiliselt Lõuna-Iraagi aladele. Lisaks nimetati ümber mitmed kurdi külad ja linnad. Näiteks linn nimega Kirkuk nimetati ümber nimega “Al-Tamim”, mis araabia keeles tähendab natsionaliseerimist. Poliitika tulemusena asustati ümber umbes pool miljonit kurdi ning keelati neil tagasi tulla.²⁰

1957. aastal oli Kirkuki elanikkonnast 48% kurdid, 28% araablased ja 16% türkmeenid. 1967. aastal oli kurde 37%, araablasi 38% ja türkmeene 16%. 1977. aastal tõusis araablaste arv 42%-le, kurde oli 32% (türkmeenide kohta informatsioon puudub). 1987. aastaks moodustas 72% elanikkonnast araablased ja kõigest 22% kurdid.²¹

1.3 Kurdide ülestõusud

Oluline ajend sündmustiku haripunkti jõudmisel oli ka kurdide mässumeelsus, mis omakorda viis ülestõusude rohkusele.²² Kurdi liikumise poliitiliseks nõudeks oli saavutada demokraatia kehtestamine Iraagis ja Kurdistani autonoomia. Kuna Baathi ülemvõim polnud veel piisavalt

¹⁸ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

¹⁹ Anderson, L., Stansfield, G. *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, Or Division?* New York. Palgrave Macmillan, 2004. Lk. 156

²⁰ Aziz, M. A. *The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan.* Lk. 75

²¹ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

²² Anonüümne I. (2016) Intervjuu anonüümse isikuga I. Haarlem, 06.10.2016

tugev, ei suutnud nad ka 1969. aastal toimunud kurdide ülestõuse maha suruda. Järgnevalt viis see omavahelise lepingu sõlmimiseni 11. märtsil 1970. aastal.²³

1970. aastal algasidki läbirääkimised ning Baathi partei pakkus kurdidele osalist autonoomiat. Põhjuseks, miks Baathi partei autonoomiat pakkus, oli asjaolu, et Iraan oli suurendanud sõjalist tuge KDP jõududele, sealhulgas raskerelvastust ja õhujõudu. Järgnevalt kohtus Saddam Barzaniga, et kokku leppida autonoomia tingimustes. Kuigi osaliselt viidi ellu kurdide nõudmised, jäeti neist tähtsamad, milleks olid näiteks kurdide rahvuslike õiguste tunnustamine, nõustumine Masoud Barzani kandidaadiga asepresidendiks, kurdi keele kasutamine õppekeelena jne, täitmata. Pikalt veninud läbirääkimised takerdusid lõpuks 1974. aastal. Järgnevatel aastatel oli Baathi partei eesmärgiks eelkõige kindlustada nende õigusjärgsus, mitte kurdide rahvuslike ja poliitiliste nõudmiste kaalumine.

1974. aastal tühistas valitsus antud lubaduse ning ülestõusud jätkusid. Bagdad andis välja uue autonoomia seaduse, mille kohaselt vähendati kurdide rahvuslike õigusi veelgi enam. 1975. aastal sai pöördepunktiks Kurdi revolutsioonilise liikumise, mis sai alguse 1961. aastal ja oli kestnud 14 aastat, läbikukkumine.²⁴ 1976. aastal moodustas Jalal Talabani Kurdistani Patriotliku Liidu ehk PUK-i, sest ta ei nõustunud Barzani arvamusega, et edasine vastupanu on tulutu.²⁵

1.4 Kurdide roll Iraani-Iraagi sõjas

1978.–1979. aastal toimus Iraanis revolutsioon, mis tõi omakorda võimule šiidide usuvoolu kuuluvad islamistid. Järgnevalt tundis Baathi partei ennast ohustatuna, kartes revolutsiooni laienemist Iraaki. Selle ärahoidmiseks alustas 1980. aasta septembris Iraak Iraani vastu lahingutegevust. Kurdi rahvusliku liikumise strateegia võttis seejärel mõnevõrra teistsuguse pöörde. KDP viibis enamjaolt sõja ajal Iraanis.²⁶

Iraani-Iraagi sõda, mis toimus 1980.–1988. aastal, mängis olulist rolli Iraagi Kurdistani liidrite ja *peshmerga* vahelises vihavaenus. Sõda algas, kui Iraak tungis Iraani 1980. aasta septembris. Vahetult enne tühistas ta Alžiiri lepingu (Iraagi-Iraani piirikokkulepe) ning nõudis enda valdusesse kahe riigi vahelise Shatt al-Arab veeteid.²⁷ KDP ja PUK, eesotsas liidritega Masud

²³ Aziz, M. A. *The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan*. Lk. 71

²⁴ Anonüümne I. (2016) Intervjuu anonüümse isikuga I. Haarlem, 06.10.2016

²⁵ Aziz, M. A. *The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan*. Lk. 72–74

²⁶ Ibid. Lk. 77

²⁷ Tripp, C. *A History of Iraq*. Cambridge University Press, 2002. Lk. 233

Barzani ja Jalal Talabani, ühinesid vastavalt olukorrale terve sõja vältel Iraani jõududega. 1986. aastal, pärast läbirääkimiste nurjumist Saddamiga, sõlmis PUK Teheraniga poliitilise kokkulepe.

1986. aasta oktoobris leppisid PUK ja Iraani valitsus kokku majanduslikus, poliitilises ja sõjalises koostöös. Paraku hiljem sai sellest lubadusest järjekordne pettumus kurdide jaoks, nimelt nõustus Iraan ÜRO relvarahu resolutsiooniga, samal ajal oli Anfali kampaania jätkuvalt käimas. Mõlemad pooled nõustusid, et võitlevad nii kaua, kuni Saddam Hussein on kukutatud, samuti lubasid osapooled, et ei sõlmi ühepoolseid lepinguid Bagdadiga. Juhul, kui ühte osapoolt peaks ähvardama tõsine sõjaline hädaoht, avab teine osapool pinge leevendamiseks omakorda teise rinde. Iraan nõustus varustama PUK'i jõude relvastus-, finantsilise- ja meditsiinilise abiga.²⁸

Põhjus niivõrd julmaks teguviisiks Baathi partei poolt Anfali kampaania näol paistab olevat mitmete eelduste kombinatsioon, eelkõige ohustatuse tunne, kättemaks ja taktikalised kaalutlused. Nimelt oli Baathi partei arvates ajendiks kurdi mässuliste ülestõus, koostöö Iraaniga ja ehk ka märkimisväärsete edusammude puudumine Iraani-Iraagi sõjas.

²⁸ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 49

2. KAMPAANIA “AL-ANFAL”

2.1 Kampaniale eelnenud 1987. aasta rünnakud

Ametlikud Iraagi dokumendid, mis USA vägedel õnnestus saada, on tõestuseks keemiarünnakute toimumisest kurdi maapiirkondades ja teistel aladel 1987. aasta esimesel poolel, peaaegu aasta enne keemiarünnakuid Halabjas 16. märtsil 1988. aastal. Nimelt 16. aprillil 1987 toimus Balisani orus keemiarünnak, mille tagajärel langes ohvriks Middle East Watch'i andmete kohaselt vähemalt 225–400 tsiviilisikut. Rünnakud olid suunatud kurdi külapiirkodade ning PUK'i ja *peshmerga* jõudude aladele.²⁹ Need dokumendid näitavad selgelt paljude sõja- ja luureinstitutsioonide osalust rünnaku planeerimisel. Lisaks näitavad need juhtunus isiklikult Saddam Husseinile vastutust. Kirjades ilmneb, et sõja- ja luure ringkonnad kasutasid väljendit “erilaskemoon” koodina tähistamiseks keemiarelvi. Lisaks nimetasid nad vastaseid sabotöörideks, reeturlikeks juhtideks ja Iraani palgatöölisteks.

Dokumentides ilmneb, et Saddam Hussein andis personaalselt käsu keemiarünnakute teostamiseks. See kajastus valitsuse kirjades, mis on saadetud presidendi poolt, millel on vastav ametlik sümbol ja sekretäri allkiri. Vastavad dokumendid on alus näitamaks, milliseid inimsusevastaseid kuritegusid Saddam Husseinile käsu all täide viidi. Lisaks on see tõestuseks sõjaliste- ja luure institutsioonide osalusest.

Kirjas, kuupäevaga 19. märts 1987, mis on adresseeritud presidendi sekretärile, kajastub, et on tehtud kindlaks vastasjõudude asupaigad, mis omakorda on vastavuses piisava hulga vaenlaste kohaloluga. Nimetatud on, et sihtmärgid on sobivad saadaval oleva erilaskemoonaga. Kirjas on nimetatud alad, mis olid Iraani valduses, sealhulgas Balisani org ja seal asuvad külad.

²⁹ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 70

Veelgi enam, nimetatud on, et kuna sihtmärk asub madala tasemega aladel, siis tagab see keemilise suitsu efektiivsema mõju. Samuti on loetletud kasutamise võimalusena erinevad relvaliigid.³⁰

Siinkohal on oluline mainida, et isegi kemikaalide hulk polnud režiimi nõudlusele vastav. Kuupäevaga 19. märts 1987 on sõjaluure poolt saadetud kiri, mis märgib, et keemiarelvad on haruldased, kutsudes üles saadaval oleva laskemoona mõistlikku kasutust. Ühtlasi nimetatakse keemiarelvade tootmise suurendamise vajadust. Kirjas nimetatakse kahte alternatiivi. Esiteks kasutada rünnakus kaks kolmandikku sariinist ja üks kolmandik sinepigaasist. Ülejäänud laskemoon tuleks jätta eriolukordadeks. Teise alternatiivina soovitatakse rünnak edasi lükata aprilli keskpaika 1987, ajani mil saabuvad täiendavad varud. Kirja lõpus on öeldud, et eelistatakse esimest alternatiivi.³¹

Kiri kuupäevaga 29.03.1987, mis on saadetud Saddam Husseinilt sõjalise luure juhtkonnale, annab nõusoleku rünnaku läbiviimiseks, juhul kui tulemuste ekspluateerimine on tagatud. Samuti on kirjas, et eesmärgiks pole vaid sabotööridele viga tegemine. Tuleks rakendada koostööd ajakohaste üksustega. Kiri lõppeb sooviga saada teadaanne enne rünnakut.³²

Dokumendid avalikustavad, et keemiarelvade kasutamine eesliinil oli rutiinne tegevus, mida oli läbi viidud juba aastaid. Nende kasutus Kurdi Rahvusliku liikumise ja Iraagi opositsiooni jõudude vastu ei olnud vaid hetkelise vastasseisu tulemus. See oli süstemaatiliste põhimõtete tulemus mis põhines genotsiidi toimepanekus kogu kurdi elanikkonna vastu, hävitades samal ajal nende asustusi. Enamgi veel oli see sõnum kogu Iraagi elanikkonnale, mille kohaselt ähvardab annihilatsioon igauht, kes mingilgi määral vastupanu režiimi suhtes osutab.

Saddam Hussein ja tema siseringkonna poolt korraldatud rünnakute eesmärk oli suruda maha opositsioonijõud, tekitades neis eelkõige lootusetust. Eesmärk oli sundida opositsiooni alla andma,

³⁰ Secretary, T. p. (1987, 03 19). Use of special ammunition in response to your letter 7/12/877. *The whereabouts of the Iranian hirelings were detected/12.1.* (M. B. Baxosh, Trans.) *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*, Erbil. Kurdish Academy, 2011.; Secretary, T. p. (1987, 03 19). Use of special ammunition in response to your letter 7/12/877. *The size of the enemies presence/12.2.* (M. B. Baxosh, Trans.) *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*. Erbil. Kurdish Academy, 2011.

³¹ Secretary, T. p. (1987, 03 19). Use of special ammunition in response to your letter 7/12/877. *the alternative special ammunition/12.3.* (M. B. Baxosh, Trans.) *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*. Erbil. Kurdish Academy, 2011.

³² Iraq, R. p. (1987, 03 29). Top secret letter bearing the signature of the personal secretary of the president. No. 953/965/K. (M. S. Dasko, Trans.) *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*. Erbil. Kurdish Academy, 2011; Intelligence, D. G. (1987, 03 25). The use of special ammunition, response to your letter SH. SH3/q2/6885. (M. S. Dasko, Trans.) *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*. Erbil. Kurdish Academy, 2011.

kasutades selleks üleolekut, mille tagas massihävitusrelvade omamine. Lisaks oli see sõnum Iraanile märkimaks, et sõja jätkamine ei too Iraanile edu ega kõrvalda ka võimult Saddam Hussein.

2.2 Anfali olemus

Anfal oli koodnimi, mida kasutas Iraagi sõjavägi nimetamaks sõjalist tegevust 1988. aastal. Enne kui Iraagi valitsus otsustas kasutada terminit omal moel, tähendas “Al Anfal” moslemite jaoks algselt Koraani kaheksandat peatükki, mille tähendus on “sõjasaak”.

1987.–1989. aastal toimunud iseloomustavad järgnevad inimsusevastased kuriteod:

- massilised hukkamised ja teadmata kadunuks jäämine, mille ohvriteks kümned tuhanded süütu inimesed, nende hulgas arvukalt naisi ja lapsi, vahel ka terve küla elanikkond;
- keemiarelvade laiaulatuslik kasutamine, sealhulgas sinepi- ja närvigaas ehk sariin, Halabja linna vastu, lisaks kümnete teiste kurdi külade vastu, tappes tuhandeid inimesi, peamiselt naisi ja lapsi;
- umbkaudu 2000 küla hävitamine, mida valitsuse dokumentides on kirjeldatud järgnevate sõnadega: “põletatud”, “hävitatud”, “lammutatud”, “puhastatud”. Lisaks kümned suuremad linnad ja administratiivüksused;
- laiaulatuslik tsiviilobjektide hävitamine, sealhulgas koolide, mošeede, kaevude, elektri alajaamade purustamine;
- meelevaldne külaelanike vahistamine tähistatud aladel ehk n.ö “keelatud aladel”, hoolimata faktist, et tegemist oli vahistatute eramaaga;
- meelevaldne vangistamine ekstreemsetes tingimustes ilma kehtiva kohtuotsuseta. Vahistati kümneid tuhandeid naisi ja lapsi ja vanureid, neist sajad surid nälja ja haiguste tõttu;
- sadade tuhandete külaelanike ümberasustamine, kelle kodud samaaegselt lammutati. Süütu inimesed viidi veoautodega kaugele nende kodudest, jättes nad tühermaale vaid pea, et olematute varude või üldse millegita (puudus peavari, toit, riided), küladesse tagasimineki oli rangelt keelatud. Sellistes rasketes tingimustes surid paljud aastaga; kurdi ma apiirkondade majanduse ja infrastruktuuri hävitamine.³³

³³ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 4-5.

Nii nagu Natsi-Saksamaa, varjas ka Iraagi režiim oma tegusid, kasutades dokumentides eufemisme ehk peitesõnu. Kui natsid kasutasid sõnu nagu näiteks “täidesaatvad meetmed”, “spetsiaalsed tegevused”, “ümberasustamine idas”, siis baathi bürokraadid kasutasid sõnu “kollektiivsed meetmed”, “rahvusliku järgu taastamine”, “ümberasustamine lõunas”.³⁴

Anfali kampaaniat juhtis Saddami nõbu Ali Hassan al-Majid. Kurdide seas on ta teada kui “Keemia-Ali”. Tema enda sõnul oli eesmärgiks lahendada kurdi problem ning tappa ja hävitada sabotöörid.³⁵ 1988. aastal, kui sõda lõppes, hoogustus kampaania veelgi enam, sest võimalik oli kaasata veelgi enam sõjajõude. Avalikkuse ja meedia ees esitleti operatsioone kui rünnakuid Iraani jõudude vastu. Elanikkond oli küll teadlik operatsioonide toimumisest ja arvati, et need on kusagil Iraani-Iraagi piiri lähedal, kuid keegi ei teadnud, et tegelikkuses olid need suunatud kurdide vastu.³⁶

2.3 Anfali operatsioonid

1988. aasta jaanuariks oli oht Bagdadi suhtes oluliselt süvenenud. Nimelt oli Iraan hõivanud strateegiliselt olulisi kõrgendikke Mawat ja Qara Chulan'i jõe piirkonnas. Samuti oli ohuks kurdi ja iraani jõudude edukas edasiliikumine. Järgnevalt saatis Saddam saladuskatte all sõnumi, millega lootis alustada uuesti läbirääkimisi PUK-iga, Talabani lükkas need aga tagasi.

Ühtlasi oli see Iraani viimane katse üritada võita Iraaki. Igal pool mujal olid edu suhtes tekkimas üha enam seisakud. Selleks, et anda otsustav löök kurdi jõududele, käivitas Ali Hasan al Majid operatsiooni nimega “Anfal” ehk jada rünnakuid *peshmerga* poolt kontrollitud aladel, kasutades kemikaale ja suurejõulisi lõhkeaineid õhurünnakutel enne, kui maajõud jõudsid alad okupeerida.

Anfali kampaania koosnes kaheksast erinevast etapist. “Anfal I” oli kavandatud selleks, et takistada PUKi ja Iraani plaani okupeerida Dukani pais. Nimelt sai see alguse veebruari esimesel poolel Jafati oru elanike ja PUKi jõudude pommitamisega Sulaymaniya lähedal. Kolme nädala pärast oli ala okupeeritud. Kannatanute arv oli ulatuslik. Pea, et kõik arreteeritud mehed ja noormehed kadusid al Majid'i antud käskude järel. Need, kellel õnnestus põgeneda, kannatasid omakorda karmide tingimuste tõttu, sest põgenemisteele idas jäid ühtlasi lummemattunud mäed.

³⁴ Ibid. Lk. 5

³⁵ Ibid. Lk. 4

³⁶ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

Veebruari lõpus süüdistas Jalal Talabani ametlikult režiimi genotsiidi toimepanekus, täpsemalt 1,5 miljoni inimese küüditamises ning 12 linna ja 3000 küla hävitamises. Ometi ei võtnud lääs tõsiselt kuulda kurdide nõuet tunnistada juhtunut genotsiidiks. Ehk seetõttu, et see oleks poliitliselt väga tülikaks osutunud ning ühtlasi arvati, et saadud teated on suurte liialdustega. Vaid Middle East Watch'i koostatud raport pärast Lahesõda suutis ka rahvusvahelist kogukonda enam mõistma panna, kuidas tegelikkuses Iraagi kurdid kannatanud olid.

15. märtsil 1988. aastal vallutasid PUK'i ja Iraani jõud Halabja linna, mis põhjustas Iraagi jõududele ulatuslikke kaotusi. Suure tõenäosusega olid nad saavutamas edusamme Darbandikani orus, kus linn asus. Järgmisel päeval otsustasid Iraagi jõud kätte maksta, pommitades küla mitu tundi. Lõunapaiku pärast õhurünnakuid hakkas ümbruskond äkitselt lõhnama õunte ja küüslaugu järele. Järgnevalt olid küla tänavad kaetud külaelanike ja loomade surnukehadega. Ellujäänud komberdasid tänavatel hüsteeriliselt naerdes enne kui oma viimasel hingetõmbel kokku kukkusid. Neil, kellel oli õnnestunud vältida otsekokkupuudet gaasiga, ilmnesid tundemärgid samm-sammult.³⁷

Hinnanguliselt hukkus 5000 tsiviilisikut. Olenemata sellest, et inimesed olid teadlikud, mida keemiarelv põhjustada võib, oli see nüüd ka rahvusvaheliselt selgemast selgem, milleks on Saddam võimeline nende suhtes, kes talle ohtu kujutasid.

Anfal II, mis leidis aset 22. märts–1. aprill 1988, toimus Sulaymaniyast lõunas asuva Qara Dagh'i küla piirkonnas, mis oli eelnevalt juba Iraagi jõudude poolt piiratud. Qara Dagh'i rajoon oli rahulik ja väga viljakas ala; väiksed talud kasvasid peamiselt nisu, otra, tubakat, riisi, herneid, rohelisti ube, tomateid, meloneid ja viinamarju. Ka sel korral eelnes maategevusele keemiarünnak. Üsna pea olid küla ümbritsevad küngad täis põgenevaid inimesi. Enamus, kes olid võtnud suuna põhja Sulaymaniya poole, koguti teel kokku, märgiti üles nende nimed ning võeti ära väärtuslikud esemed ning isikut tõendavad dokumendid. Mehed ja naised eraldati üksteisest. Mehed sõidutati teadmata kohtadesse ning hukati. Qara Dagh'ist lõuna poole jäävatel aladel kadusid jäljetult sajad naised ja lapsed.³⁸

Suurtükiväed juhtisid külaelanikke maavägede ja *jahsh'i* suunas. Otsetõlkes tähendab *jahsh* eesli varssa, kuid samuti kasutasid kurdid nimetust Iraagi Rahvusliku Kaitse Pataljoni liikmete puhul. Need väed tegelesid nii koostöö kui tülinorimisega, vastavalt nii kuidas neile kasulik oli.

³⁷ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 357–358

³⁸ *Ibid.* Lk. 358

Mõnikord täitsid nad käsku, rakendades kurdi-vastaseid meetmeid, saades vastutasuks loa rüüstamiseks ning muud võimalused materiaalseks kasuks. Mõnikord osutasid abi ka kurdidele.³⁹

Anfali II etappi iseloomustab suures osas inimeste massiline kadumine. Nimelt algselt ilmnes see peamiselt teismeliste noorte poiste ja täiskasvanueas meeste seas, kuid järk-järgult tõusis ka naiste ja laste, samuti imikute kadumine. Seda eriti Garmiyanist pärit elanike puhul. Kaheksakümmes külas Qara Dagh'i piirkonnas läks kaduma sadu inimesi.⁴⁰

7. aprill–20. aprill 1988 toimus Anfali III Kirkukist lõuna pool asuvas Garmiyanis. See on lai tasandik Iraagi Kurdistanis lõunaosas. Middle East Watch'i kohaselt oli eesmärgiks puhtaks pühkida igasugune jälg inimasustusest.⁴¹ Järjekordselt küüditati ning hukati kõik vanad ja noored mehed. Lõuna Garmiyanis, kus PUK'i vastupanu oli kõige raevukam olnud, viidi ka tuhanded naised ja lapsed hukkamisele.

Sheikh Hamidi külast pärit 20-aastane noor naine Aisha, kes oli juhtumisi ka rase, sai koheselt aru, et kasutatud on keemiarelva, sest nägi hulgaliselt surnud kitsi, lehmi ja linde. Leidmata oma abikaasat, põgenes ta kiiresti koos lastega mägedesse, kus nad koos teistega koobastesse varju pugesid. Järgmisel ööl sünnitas Aisha seal samas koopas, ilma, et oleks saanud oma vastsündinut külma öö eest isegi millegagi katta. Pärast kolme päeva ilma toiduta koopas viibimist, söandas ta välja tulla. Paraku märkas teda üsna kiiresti *jahsh* ning naine vahistati.⁴²

Iraagi väed blokeerisid tsiviilelanike jaoks kõik põgenemisteed. Paljud andsid alla, sest kõlaritest teatati, et need, kes alistuvad, saavad karistuseks vaid aastase teenimisaja *jahsh*'is. Muidugi oli see vale, ennast üles andnud pandi veoautodesse ja viidi kogumiskeskustesse. Tuhanded suunati kurikuulsatesse vanglatesse, kus kinnipeetuid hoiti näljas. Üheks sihtkohaks oli Chamchamal, kus elanikud nägid pealt, kuidas veoautodes olnud kurde süüdistati lavastatud mässus. Paljud, kes põgenema said, võeti kinni, hukati avalikult või maksti kätte nende perekondadele. Middle East Watch'i hinnangu kohaselt hävitati vähemalt 200 küla ja 10 000 kurdi jäi teadmata kadunuks ainuüksi selles piirkonnas.

Mai alguses, 3. mai–8. mai 1988, leidis aset Anfali IV, mis toimus Kirkuki, Arbili, ja Koi-Sanjaq' piirkondades, kus surid sajad süütud inimesed. Sellele eelnes 17.–18. aprillil toimunud Iraagi-

³⁹ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 162

⁴⁰ *Ibid.* Lk. 123–124

⁴¹ *Ibid.* Lk. 132, 246

⁴² *Ibid.* Lk. 135–136

Iraani sõja üks suuremaid lahinguid, mille vältel õnnestus Iraagil tagasi vallutada strateegiline Fao poolsaar. Võidurõõm omakorda käivitas paraku laialdase keemiarelvade kasutamise. Iraagi õhujõud heitsid keemiapomme küladele nimega Askar ja Goktapa, tappes umbes 300 kurdi.⁴³ Umbakaudu 30 000 kurdi küüditati. Suurima vastupanuga aladel viidi ka naised ja lapsed hukkamistele.⁴⁴

Armee Esimese Korpuse, kuupäevaga 6. mai 1988, ühe igapäevase lahingutegevuse dokumendi kohaselt oli kinnipeetavate seas 37 “sabotööri” ehk arvatavasti *peshmerga*, tsiviilisikute seas oli samal ajal 60 meest, 129 naist ja 396 last.⁴⁵ Need arvud tõestavad ilmekalt, kuidas tegelikult olid sihtmärgiks tsiviilelanikud. Siinkohal on tähelepanuväärne just laste arv.

Suvel, täpsemalt 15. mai – 26. august 1988, leidsid aset veel kolm Anfali operatsiooni (V, VI, VII) eesmärgiga anda otsustav löök PUK’i jõududele Rawanduz’is ja Shanqlawas Erbilist kirdesse jäävas Balisani orus. Lisaks oli eesmärgiks karistada neid elanikke, kes endiselt jätkasid vastuvõitlust.⁴⁶ Rahvastikku püüti alatult veenda end üles andma, ettekäändega, et sel juhul antakse neile armu. Lõppkokkuvõttes see nende saatust aga ei muutnud.⁴⁷ 23. mail viskasid õhujõud keemiapommid Balisani ja Hirani orgudesse. Selleks ajaks olid keemiarünnakud nii tihedaks muutunud, et Peshmerga kaotas neid loendades järje.⁴⁸ Küll aga vahistati V, VI, VII Anfali ajal märkimisväärselt vähem inimesi, tõenäoliselt ka seetõttu, et selleks ajaks oli elanikkond juba suuresti vähenenud.

Toimus laiaulatuslik külapiirkondade hävitamine, eesmärgiga, et ei ilmneks mingeid märke varasemast elutegevusest. Mõned põgenikud, kes 1991. aastal otsustasid naasta, olid tunnistajaks täielikule hävitustööle, isegi torud olid ära võetud, mis kevadist vett juhtisid. Paplipuud, mida kasutati hulgaliselt katuse ehitamiseks, olid maha raiutud ning isegi surnuaed oli üles kaevatud.⁴⁹

Juulikuuks oli Iraan majanduslikult ja sõjaliselt kurnatud. Püüdlused Iraagi režiimi, mida toetas ühtlasi rahvusvaheline kogukond, hävitada olid lootusetud. Juuli esimeses pooles kaotati võim Sardasht, Zubaydat ja Mawat üle ning oldi sunnitud oma jõududega taganema ka Halabjast ja Hajj Umran’ist. 22. juulil teatas Iraan, et nad nõustuvad ÜRO resolutsiooniga (UN Security Council

⁴³ Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Cambridge University Press, 2007. Lk. 138

⁴⁴ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 358–359

⁴⁵ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 180

⁴⁶ Ibid. Lk. 193

⁴⁷ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 358–359

⁴⁸ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 196

⁴⁹ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 202

Resolution 598) ning 20. augustil jõustus relvarahu.⁵⁰ Kurdide jaoks tähendas see PUK'i ja Teherani kokkuleppe murdumist ning ähvardas muuta kurdid veelgi haavatavamaks. Nimelt tähendas see, et Iraagil on võimalus veelgi enam vägesid kampaaniasse paisata. 8. augustil nõustus Iraan Saddam Husseini pakutud relvarahu tingimustega. Vaevalt jõudis mööduda päev, kui alguse said keemiarünnakud Balisani orus.

25. augustil alustati Anfal VIII-ga, mis kestis 6. septembrini 1988. Kui esimese seitsme etapi sihtmärgiks olid PUK-i poolt kontrollitud aladel asuvad tsiiviilelanikud ja *peshmerga*, siis VIII Anfali sihtmärgiks sai KDP poolt kontrollitud alad Kurdistani loodeosas.⁵¹ Kohalikke külasid ja orge, kuhu peamiselt põgenevad tsiviilised ja *peshmerga* jõud koondunud olid, pommitati keemia ja suurejõuliste pommitajatega. Peamised rünnakud tulid mööda Gara mägede piirkonda. Sihtmärkideks olid lõunapoolsed nõlvakud nagu näiteks Avok, Sware, Sidara ja Spindar külad.⁵²

On raske öelda, millist vastupanu partisanid tegelikkuses osutasid, kuid näiliselt olid nad rünnaku suhtes üsna abitud. Väidetavalt hoidis Barzani oma vägesid paigal eesmärgiga vältida rasket lahingutegevust. 6. septembril, ajal mil armee oli kindlustanud oma võimu põhjas, andis RCC üldise amnestia kõikidele kurdidele, kaasaarvatud neile, kes olid riigist põgenenud. Tingimuseks oli aga see, et põgenikud peavad tagasi naasma 30 päeva jooksul. Kuigi Iraagi ametnikud olid kurdi liikumisi ja selle mõju maha teinud, väljendasid need selgeid hirme, kui öeldi, et need kes seisavad amnestiast kasu lõikamise ees, on ähvardavaks ohuks Iraagi iseseisvusele, selle suveräänsusele ja rahvuslikule ühtsusele. Küll aga ei kuulunud Talabani nende hulka, kes amnestia said. Suure tõenäosusega seetõttu, et Baathi arvates oli ta liialt ohtlik või selleks, et suurendada veelgi enam tema ja Barzani vahelist lõhet või ka mõlemal põhjusel korraga.⁵³

Tuhanded lämbusid järskudes orgudes, mida mööda põgenema oldi asunud. 29. augustil gaasitati Bazi Gorge's 2980 põgenikku, kelle surnukehad valitsusväed järgnevalt põletasid. Rahvusvaheline Amnestia oli üleujutatud kaebustega, kuidas sadu tsiviiliseid tahtlikult tapeti. Pole teada täpset arvu, kui palju inimesi hukkus Anfali kampaania raames, kuid suure tõenäosusega ulatub see arv 150 000–200 000 inimeseni.⁵⁴

⁵⁰ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 359

⁵¹ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 262

⁵² Osman, S. *Anfal Kurdish Genocide. Sulaymaniyah*. Khak Press and Media Center Kurdsat Channel, 2014. Lk. 152

⁵³ Ayalon, A. *Middle East Contemporary Survey*. Tel Aviv. The Moshe Dayan Center, 1993. Lk. 523–524

⁵⁴ McDowall, D. *A Modern history of the Kurds*. Lk. 359

6. septembril kuulutas revolutsiooninõukogu kantselei raadios välja määrusega nr 736 üldise amnestia kõigile Iraagi kurdidele, samuti riigist eelnevalt põgenenutele.⁵⁵

2.4 Arabiseerimine ja vangilaagrid

Lisaks keemiarünnakutele sai kurdidele osaks ka süstemaatiline Põhja-Iraagi kurdi rahvastiku ümberasustamine ehk arabiseerimine. Anfali kampaania raames oli poliitika eesmärgiks, mida oldi rakendatud juba aastaid, kuid mis jõudis oma haripunkti 1988. aastal, saavutada kolm peamist tulemust. Nendest esimeseks oli luua nii öelda turvaline ala Iraagi piirile põhjas takistamaks kurdide abistamist partisanide poolt. Teiseks muuta kurdi piirkondade ühtlast olemust asendades osa rahvastikust araablasega. Ja kolmandaks ning kõige olulisemaks oli takistada kurdi liikumiste elujõulisust, hävitades kurdi kohalikke külasid, kes olid peamiseks toetusjõuks partisanisõdalastele. Mitmete allikate kohaselt puudutas ümberasustamise kampaania sadu ja isegi tuhandeid külasid ja nendes elanud asunikke. Umbkaudu miljon kurdi sunniti lahkuma nende kodudest. USA senaatorid kirjeldasid juhtunut kui kultuuri annihilatsiooni ja demograafilist revolutsiooni.

Iraagi võimud ei tahtnud aga kuidagi tunnistada, mis tegelikult juhtunud oli. Tolleaegse kaitseministri sõnul oli eesmärgiks vaid piiri äärde vaba tsooni loomine ilma majade ja teiste ehitisteta ning, et kohustuslik migratsioonipoliitika oli suunatud mitte ainult kurdidele vaid ka araablasele. Põhjuseks toodi ettekääne, mille kohaselt sooviti elanikkonnale vaid korralikku elupaika pakkuda, sest väidetavalt olid need alad ilma vee- ja elektrisüsteemita.⁵⁶

Enamik saadeti esmalt Topzawasse, suurde sõjaväebaasi Kirkukist edelas. See oli koht, kus registreerimine ja eristamine aset leidis, mis oma jõhkruselt meenutas natside surmalaagris toimunud. Täiskasvanud ja noored mehed järjestati üksteise järel rivvi, võeti ära isiklikud esemed ning kuulati üle. Peksmised olid tavapärased. Pärast kolme päeva Topsawas korjati kõik mehed veoautodesse. Neid ei nähtud enam iialgi. Tänu mõne ellujääjate tunnistustele on teada, et need mehed viidi hukkamisaladele Ramadi, Hatra ja teiste kohtade lähedusse, kus nad üles rivistati ning kaevikute serval maha lasti, mis hiljem kinni maeti.

Vanurid, naised ja lapsed transporditi Iraagi kõrbes asuvasse koonduslaagritesse. Üks neist kandis nime Nuqra Salman'is, kus toimusid jõhkrad piinamised. Üha sagedasemaks muutusid

⁵⁵ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 297

⁵⁶ Ayalon, A. *Middle East Contemporary Survey*. Lk. 524

surmad peksmiste, haavade ja nakkuste tõttu. Enamik naisi viidi Kirkuk-Mosul'i maantee lähedal asuvasse Dibs'i laagrisse. Tuhanded süütu inimesed surid nälga ja nakkushaigustesse. Vahistatuid hoiti vangistuses neli kuni viis kuud ajani mil *peshmerga* lõpuks septembri alguses alistus.⁵⁷

⁵⁷ McDowall, D. *A Modern history of the Kurds*. Lk. 359

3. HALABJA MASSIMÕRV

3.1 Keemiarelvade kasutamine

Baathi partei ja Anfali kampaania vahele võib luua seose ka tehnoloogia näol. Režiimi tulekuga muutus oluliseks moodsa tehnoloogia kasutamine, mis ei piirdunud vaid tavatehnoloogiaga, Sellele lisandus ka kõrgetasemelise relvastuse kasutamine sõjavaldkonnas.⁵⁸

Keemiarelvade kasutamine oli ähvarduseks neile, kes režiimile vastupanu osutasid. Saddam Husseinile oli massihävitusrelvade kasutamine meelepärane, sest ta oli teadlik nende efektiivset mõjust võrreldes traditsiooniliste relvadega. Laiemalt kasutasid sõjajõud neid Iraagi-Iraani sõja ajal, eriti aastatel 1987 ja 1988. Mõne allika kohaselt kasutati keemiarelvi juba 1985. aastal.⁵⁹

Teise allika kohaselt eelistas Saddam Hussein eelkõige traditsiooniliste relvade kasutamist. Kuid juhul kui eelnev pole piisav, on sõjajõududel luba võtta kasutusele massihävitusrelvad missiooni edukaks lõpuks.⁶⁰ Siinkohal tekitab eelnev vastuolusid. Arvestades Halabja keemiarünnaku aspekte ja lisaks keemiarünnakute laialdast kasutust, on raske uskuda, et Saddam Hussein keemiarelvade kasutamist pigem vältis.

3.2 Mis juhtus Halabjas?

Halabjat, mis kronoloogiliselt toimus küll Anfali I raames, ei loeta tegelikult Anfali osaks. Esiteks juba seeõttu, et tegemist oli linnaga, mitte maapiirkonnaga. Samuti kinnipeetud, kes olid Halabjas imekombel pääsenud, kogesid väidetavalt vangistuses olles mõnevõrra paremat kohtlemist, näiteks vabastati vangistatud kergekäelisemalt. Paljud vaatlejad on spekulierenud, et kui rahvusvaheline üldsus oleks vahetult pärast Halabjas toimunut sekkunud, oleks see ära hoidnud palju hukkunuid järgnevatel Anfali etappides.⁶¹

⁵⁸ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

⁵⁹ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

⁶⁰ Anonüümne I. (2016) Intervjuu anonüümse isikuga I. Haarlem, 06.10.2016

⁶¹ Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Lk. 24

Kõige enam kannatasid just tsiviilelanikud, sest enamik Halabja elanikkonnast polnud mässuliste seas. Nimelt olid *peshmerga* väed linnapiirist väljaspool. Elanikel puudus vastav ettevalmistus rünnakuks ning neil oli kas vähene või puudulik ligipääs nii gaasimaskidele kui ka vastuvaktsiinile.⁶² Väidetavalt oli küll elanikkonnani jõudnud vastav informatsioon ähvardavast ohust, kuid teateid ei võetud tõsiselt ning enamik linnaelanikke ei otsustasid linnast põgenemise kasuks.⁶³

1988. aasta märtsiks oli käimas kaheksas aasta Iraani-Iraagi sõjas. Iraak oli suurendanud raketirünnakuid Teherani vastu, mille kampaania kandis nimetust “linnade sõda”. Ilmselt püüdis Iraak Iraani jõude ärritada, et viimane samaga vastaks, eesmärgiga parandada Iraagi positsiooni läbirääkimistelauas.⁶⁴

Järgnevalt algatas Teheran Põhja-Iraagis järjest kolm rünnakut. Esimene neist sai alguse 13. märtsil ning kandis nimetust Zafar 7. Teine rünnak, Bait al-Maqdis 4, toimus 14. märtsil ja võimaldas iraanlastel edasi tungida umbes 20 kilomeetri kaugusele Sulemanyast. Kolmas ja palju olulisem rünnak, mis kandis koodnime Val-Fajr 10, kuulutati avalikuks 16. märtsil Teherani raadios. Ühtlasi oli see rünnak, mis päästis valla ka rünnakud Halabjas. Lahingute vältel vahistas *pasdaran* enam kui tuhat sõjaväelast. Lisaks mängis PUK tähtsat rolli Halabja vallutamisel, küll aga vähendavad Iraani väed *peshmerga* panuse tähtsust. Siinkohal on oluline mainida, et versioonid operatsioonide toimumisajast on vastuolulised ja ebatäpsed ehk vastavalt, kas okupeeriti linn 13., 14., või 15. märtsil.⁶⁵

Bagdad ei saatnud järgnevalt maavägedele abivägesid, nimelt oli neil kavas hoopis teistsugune strateegia. 15. märtsil tähistas *pasdaran* Halabja tänavatel, ülistades nende juhti Khomeinit. Suurem enamus linnaelanike olid ebakindlad, kartes kättemaksu.⁶⁶

Bagdadi jaoks oli Halabja strateegiliselt oluline kahel põhjusel: oma asukoha tõttu ning kohalike elanike küsitavas ustavuses kurdi mässude ja Iraani-Iraagi sõja ajal. Halabja asub umbes 20 km kaugusel Darbandikhani järvest ning selle pais kontrollib märkimisväärset osa Bagdadi veevarudest. Usalduse puudumine oli alguse saanud juba varem. Nimelt 1987. aastal oli Saddam kurde karistanud selle eest, et nad PUK-i partisane toetanud olid. Seega nähes, et linnaelanikel

⁶² Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 102

⁶³ Kadir, R. (2016) Intervjuu Rebas Kadiriga. Maastricht, 15.10.2016

⁶⁴ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 102

⁶⁵ Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Lk. 107–20

⁶⁶ Ibid. Lk. 69

puudus vastupanu pärast PUK'i *peshmerga* ja Iraani vägede sissetungimisel, vallandas see omakorda järgmise ahela kättemaksuks, kuid sel korral palju tõsisema.

Lisaks oli 1988. aasta alguses koostöö Iraani ja kurdi opositsiooni vahel teinud märgatavaid edusamme ning üha enam hoogu kogumas. Märtsikuuks oli Iraan okupeerinud olulisi Iraagi kõrgendikke ühise piiri lähedal. Iraagi muutis närviliseks ka asjaolu, et PUK algatas iseseisva Kurdistanri riigi idee levitamise.

1988. aasta veebruari lõpus alustas režiim PUK-iga läbirääkimisi, mis olid alates 1985. aastast katki jäänud. PUK-i liider Jalal Talabani lükkas need tagasi, väites, et ei ole nõus Husseiniga kõnelema. Järgnevalt alustas PUK, kes oli aktiivne Sulemaniyah piirkonnas, veelgi enam režiimi survestamist. 27. veebruaril alustasid PUK-i jõud ja 20 000–30 000 Iraagi sõdurit omavahel lahingutegevust. Järgnevalt lendas Hussein Sulaymaniyah'sse arutamaks milliseid vahendeid tuleks võtta kasutusele peletamiseks eemale sissetungivaid agressoreid. Suure tõenäosusega võeti just sellel kohtumisel vastu otsus kasutada keemiarelva. Aasta algul saatis ta kurdi opositsioonile hoiatuslause, lubades, et reeturitega režiim leebe ei ole ning öeldu viiakse ka ellu.

16. märtsil alustas Iraak vasturünnakut tavapärase relvastuse, õhujõu ja suurtükiväega. Väidetavalt sisaldasid juba esimesed rünnakud napalmi või fosforit. Pealtnägijate sõnul oli rünnak väga vali, leegid võtsid võimust ning purustused olid ulatuslikud. Õhurünnakud kestsid mitmeid tunde. Kella 15.00 ajal hakkasid inimesed oma varjendites tundma kummalisi lõhnu, mida kirjeldati peamiselt kui magusad õunad, parfüüm või kurgid. Keemiarünnakud toimusid peamiselt linna põhjaosas.⁶⁷

Kui inimesed lõpuks järgemööda oma pelgupaikadest välja hakkasid tulema, lamasid kõikjal surnukehad. Ellujäänud komberdasid tänavatel, hüsteeriliselt naerdes ja seejärel kokku kukkudes. Kartes järgnevaid rünnakuid, otsustasid põgenikud vältida teid ning põgenesid mägede kaudu, hoolimata maamiinide ohust. Samal ajal transportisid Iraani helikopterid ellujääjaid üle piiri olevatesse haiglatesse, kus arstid manustasid kannatanutele vastuvaktsiini sisaldavaid süste.⁶⁸

Rebas Kadir, kes oli sel ajal 4-aastane mängis rünnaku eelsel ajal õues oma õega. Järsku kuulsid mõlemad pommide langemist, mille järel põgenesid nad kiiresti koju. Perekond otsustas linnast lahkuda. Olles teel Iraani, tundsid nad äkitselt veidraid tundemärke, hakates oksendama ja tundes nahal põletust. 4. aastane Rebas kaotas teadvuse ning ärkas üles paar päeva hiljem Belgias. Kogu

⁶⁷ Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Lk. 108

⁶⁸ Ibid. Lk. 71

tema keha oli kaetud põletushaavadega ning ta oli 15 päeva pime. Tema kopsud said rünnaku tagajärjel kannatada ning käesolevaks hetkeks töötavad vaid 33% ulatuses. Keemiarünnaku tagajärjel kaotas ta oma isa, venna, õe, lisaks veel kaugemad sugulased.⁶⁹

3.3 Halabja tagajärjed

Järgnevalt sai kurdide vastuseis üha enam hoogu, veelgi enam liituti kurdi liikumistega. Toimunud massimõrva mõjul alustasid ulatuslikku koostööd kurdi erinevad opositsioonigrupid, olles eelnevalt tuntud eelkõige oma lahkkelide poolest. Mai alguses loodi Süürias Kurdistani-Iraagi eesliin, mis koosnes järgnevatest opositsioonigruppidest: Kurdistani Demokraatlik Partei (KDP), Kurdistani Patriootlik Liit (PUK), Kurdistani Sotsialistide Partei, Kurdistani Populaarne Demokraatlik Partei (the Popular Democratic Party of Kurdistan), Kurdi Sotsialistide Partei ja Iraagi Kommunistide Partei. Loodud eesliin oli märkimisväärne mitmetel põhjustel. Esiteks seeõttu, et esimest korda ühendas see kahte peamist konkureerivat parteid. Selleks olid ühelt poolt KDP, mille juhiks oli Masud Barzani, kelle võimuala laienes Türgi piiri aladel ning teiselt poolt PUK, liidriga Talabani, kelle võim oli peamiselt jaotunud Sulaymaniyah piirkonnas. Hiljem sai Barzanist eesliini juhatus ülemjuht ning Talabanist sõjaväe ülemjuht. Teiseks asjaolu, et liiduga ühines Iraagi Kommunistide Partei, mis koosnes nii kurdidest kui ka araablastest.

Erinevate hinnangute kohaselt tapeti umbkaudu 3200–5000 kurdi, vigastada sai 10 000 ning põgenejate seas oli 60 000–70 000 elanikku. Rünnak Halabja vastu polnud vaid kättemaks. See oli ühtlasi kavandatud andmaks kurdidele õppetundi ning, et hirmutada neid edasise koostöö eest Iraaniga. Veelgi enam oli see eelkõige survestamiseks Iraani lõpetada sõda märguandega, et Bagdad on võimeline pommitama Iraani linnasid mitte ainult traditsiooniliste pommidega vaid ka kasutades keemiarelvi. Samuti näidata, et Iraagil pole probleemi kasutada neid oma endi elanikkonna vastu. Pärast Halabja rünnakut hoiatas Bagdad Iraani sõnadega, et nad ei tervita sissetungijaid lilledega ning, et nad on valmis kaitsma oma maad, rahvast ja pühamuid valimata selleks vahendeid ning relvi. Teherani jaoks oli sõnum selge, lõpetati igasugune vasturünnak. Võib järeldada, et Halabja massimõrv oli oluliseks murranguks sõja lõppemises.⁷⁰

On spekulieritud, et kurdid on juhtunud osaliselt ise süüdi, arvestades, et väidetavalt oli elanikkond võimalikust keemiarünnakute ohust teadlik ning, et *peshmerga* osutas jätkuvalt vastupanu. Olenemata sellest ei anna see alust kasutada keemiarelvi tsiviilelanike suhtes. Isegi,

⁶⁹ Kadir, R. (2016) Intervjuu Rebas Kadiriga. Maastricht, 15.10.2016

⁷⁰ Ayalon, A. *Middle East Contemporary Survey*. Lk. 521–522

kui väita, et kurdid olid osaliselt süüdi, ei ole see vastuvõetav, et režiim kasutab selleks keemiarelvi. Sellel puudub igasugune seos inimlikkuse aspektiga.⁷¹

⁷¹ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

4. ANFALI TAGAJÄRJED

4.1 Rahvusvaheline mõju ja reaktsioon

Rahvusvahelise tähelepanu sai Halabja kaks päeva pärast juhtunut, kui hirmuäratavad fotod ajalehtede esikaantele jõudsid. Anfal seetõttu jäi märkamata, sest kurdidel puudusid võimalused telekommunikatsiooni näol juhtunut avalikustada.

Üha rohkem hakkasid inimesed põgenema keemiarünnakute eest Türki, mis omakorda tõmbas esimest korda terve Anfali kampaania jooksul rahvusvahelist tähelepanu. Paljud vaatlejad uskusid, et kurdide vastane kampaania sai alguse pärast 8. augustil sõlmitud Iraani-Iraagi relvarahu, kuigi tegelikult oli see alanud juba 6 kuud enne.⁷² Augusti lõpuks 1988. aastaks oli 60 000 kurdi põgenenud Türki, nende hulgas ka gaasirünnakutes ellujäänud. Kuigi rahvusvahelise meedia tähelepanu pälvis eelkõige Türgi, siis Iraani puhul olid arvulised näitajad tegelikult märkimisväärselt suuremad. Algselt keeldus Türgi põgenikke vastu võtmast ähvardusega, et need, kes piiri ületavad, saadetakse tagasi. Türgi kartis, et kriis võib võimendada kurdi rahvuslikku tunnet riigisiselt.⁷³ Iraagi allikate kohaselt naasis septembri lõpuks rohkem kui 40 000 kurdi põgenikku. Tegelikuses ei olnud seda aga teinud aasta lõpuks rohkem kui 2000–3000 põgenikku.

Kurdi küsimus mõjutas omakorda otseselt ka suhteid Bagdadi ja Ankara vahel. Iraagi kurdide põgenemine Türki põhjustas Türgi valitsuse ees dilemma. Valitsus ei soovinud pakkuda pelgupaika mässulistele kurdidele, sest kardeti, et see võib omakorda mõjutada juba niigi tõrksaid Türgi kurde. Teisalt põgenike mittevastuvõtmine oleks võinud Türgi kurde ärritada ning seetõttu Türgi valitsuse vastu pöörduda. Põgenikud olid juba niigi põhjustanud märgatavaid majandus- ja sotsiaalprobleeme Türgis, samuti kardeti, et see võib saada saatuslikuks suhetes Iraagiga, kes oli niigi rahutu püüdes vältida kurdi põgenike poolset juurdlust keemiarelva kasutamise suhtes.

⁷² Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 268

⁷³ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 360–361

See oli ka põhjuseks, miks otsustas Iraak põgenikele nii kiiresti armu anda. Hoolimata sellest, kui võrd rasked tingimused Türgis valitsesid, oli põgenike hirm Iraagi kättemaksu ees veel suurem, sest kurdi põgenike küsimus oli 1988. aasta lõpul üks peamisi hõrdepunkte suhetes Türgiga.⁷⁴

Kurdide haavatavuse põhjustas eelkõige rahvusvahelise üldsuse läbikukkumine vastavate meetmete kasutusele võtmises karistamiseks Iraaki keemiarelva kasutamise eest. Põhjus ei peitunud selles, et sellest poleks teadlikud olnud. PUK teavitas pressit koheselt pärast esimesi keemiarünnakuid, lisaks esitas ÜRO-le ametlikud apellatsioonid. Samuti oli ohvrite seas neid, kes tulid vastava ravi saamiseks Euroopasse. Seega oli tõendeid küllaldselt. Aruanded jõudsid ka rahvusvahelisse pressit, kuid järgnevalt ei võetud midagi ette. 26. märtsil tunnistas Iraak, et oli kasutanud gaasi.⁷⁵

Kurdide saatus 1988. aastaks oli äärmiselt traagiline, sest neile oli osaks saanud nende ajaloo üks suurimaid tagasilööke. Tühimik reaalsuse ja unelmate vahel oli kujunenud laiemaks kui kunagi varem. Lisaks heitis varju kurdide hülgamine Iraani poolt, mille tõttu oldi sunnitud astuma ebakindlasse liitu Süüriaga.⁷⁶

4.2 USA valitsuse ja meedia reaktsioon

1988. aasta kevadel oli reaktsioon Halabja rünnakute suhtes üsna tumm. Õigupoolest polnud Saddam Husseinil mingisugust takistust jätkamast keemiarelva kasutamist järgneva kuue kuu vältel. Uudised jõudsid meediasse tänu Iraani poolt saadetud ajakirjanikele. Võttis paar päeva aega, enne kui uudised Halabjas juhtunust laekusid ka lääne meediasse. Iraagi elanikkond, mis rünnakutega kokku ei puutunud, sai samuti toimunust teada tänu USA meediale.⁷⁷ Esialgu avaldasid lääne ajakirjanikud esimesed lühikesed artiklid Halabja okupeerimisest, pööramata suuremat tähelepanu keemiarelvade kasutamisele ning jättes üldse mainimata tsiviilkaotused. Väljaandes *The New York Times* ilmus artikkel pealkirjaga “Poison Gas: Iraq’s Crime” 26. märtsil 1988 ehk üle nädala hiljem. Iraaki süüdistati 100 kurdi tsiviilelaniku hukkamises, mis pole pooltki

⁷⁴ Ayalon, A. *Middle East Contemporary Survey*. Lk. 523–524

⁷⁵ McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. Lk. 361–362

⁷⁶ Ayalon, A. *Middle East Contemporary Survey*. Lk. 525

⁷⁷ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

tegelikust arvust.⁷⁸ Alles hiljem, kui 1988. a augustis tulid avalikuks fotod põgenikest Iraagi-Türgi piiril, leidsid need laialdast kõlapinda ka meedias.⁷⁹

Mitme kuu vältel eitas Iraak keemiarelva kasutamist kurdi tsiviilelanike seas. Küll aga tunnistasid nad seda hiljem, kuid samal ajal väitsid, et Iraan oli keemiarelvi kasutanud juba enne neid. Ei sel ajal ega ka praeguseni pole aga keegi tõestanud, et Iraan oleks keemiarelva kasutanud.⁸⁰ Mõned vaatlejad on järeldanud, et see tõendusmaterjal ei ole kunagi tulemust andnud, sest see ei eksisteeri ning, et Ühendriikide ametnikud kasutasid lausa pettust, et kaasata Iraan süüdistustesse Halabja rünnakutes, eesmärgiga juhtida tähelepanu kõrvale liitlase Iraagi kritiseerimisest.⁸¹

Ametlik reaktsioon Ühendriikide valitsuses oli küllaltki varieeruv. Kongress nõudis sanktsioonide kehtestamist, samal ajal kui Reagani administratsioon ja eriti Välisministeerium tegid tõhusat tööd takistamaks Iraagi karistamist. Ettekäandeks toodi, et Iraan oli samuti keemiarelvi kasutanud. Ühtlasi jätkasid nad Saddam Husseinile sõjaväeluure ja majandusliku abi tagamist. ÜRO saatis omalt poolt tiimi uurimaks, kas keemiarelva kasutamine vastab tõele. Järgnevalt mõisteti süüdi nii Iraak kui ka Iraan, kuid paraku olid nad võimetud kedagi otseselt karistama. Teiste riikide ametnikud küll mõistsid juhtunu hukka, kuid ei võtnud järgnevalt ka otseselt midagi ette. Iraan kasutas juhtunut ära propaganda huvides ja teised araabia maad otsustasid Iraaki mitte kritiseerida. Ühendkuningriigid ja Kanada ühinesid Ühendriikide arvamusega, süüdistades samuti nii Iraaki kui Iraani mõlemaid. Lõpuks olid valitsusvälised organisatsioonid need ainsad, kes alustasid juhtunu uurimist ning esitasid apellatsioonid rahvusvahelisele üldsusele, mis omakorda tulemusteta jäid.⁸²

4.3 Keemiarelvade varustajad ja selles süüdimõistetud isikud

On nimetamist väärt, et rahvusvahelise kogukonna ülemjõud pigistasid antud probleemi ees silma kinni ning tegelikult abistasid Baathi režiimi kaitsmaks oma huve. Bagdadile müüdi suurtes kogustes relvi ja sinepigaasi. Kaitsmaks oma majanduslikke huve, otsustati antud teema suhtes

⁷⁸ The New York Times. (1988) Poison Gas: Iraq's Crime. 26. märts. Kasutatud 07.04.2017. <http://www.nytimes.com/1988/03/26/opinion/poison-gas-iraq-s-crime.html>

⁷⁹ Lewis, P. (1988) Iraq Rejects Attempt by the U.N. to See if Gas Was Used on Kurds. The New York Times, 17. september. Kasutatud 07.04.2017. <http://www.nytimes.com/1988/09/17/world/iraq-rejects-attempt-by-the-un-to-see-if-gas-was-used-on-kurds.html>; The New York Times. (1988) Iraq Used Gas Against Kurds, Senate Staff Report Charges. 22. september. Kasutatud 07.04.2017. <http://www.nytimes.com/1988/09/22/world/iraq-used-gas-against-kurds-senate-staff-report-charges.html>

⁸⁰ Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Lk. 295

⁸¹ Ibid. Lk. 205

⁸² Ibid. Lk. 62–63

pigem vaikida.⁸³ Suurriigid olid keemiarelva kasutamisest teadlikud, kuid olles Iraani režiimi vastu, ei soovinud ükski osapool seda tunnistada. Oma osa mängis selles Iraagi rikkus nafta näol. Käimas oli Külma sõda, mis tähendab, et iga osapool toimis vastavalt enda huvidele ja kasule. Väidetavalt müüsid relvi nii Prantsusmaa, Saksamaa kui ka USA. Ameeriklased püüdsid tõendid maha vaikida ning Nõukogude Liit väitis omakorda, et neil puudub vastav informatsioon.⁸⁴

1980ndatel müüsid mitmed lääneriikide ettevõtted Iraagile vastavaid ained ja tehnoloogiat tootmaks keemiarelvi. Väidetavalt varustas Iraaki relvadega seadusevastaselt kakskümmend neli ameerika ettevõtet. Saksamaa puhul veelgi enam ehk kaheksakümmend ettevõtet. Lisaks kümme prantsuse päritolu ettevõtet. Kokku varustas aastatel 1975–2001 150 välismaist ettevõtet Iraaki tuuma-, keemia-, bioloogiliste- ja tavarelvastusega.⁸⁵

Siiani on toimunud vaid üksikud kohtujuhtumid. Nimelt kaks isikut on süüdi mõistetud seoses keemiarelvade müügiga Iraaki. Frans van Anraati, hollandlasest ärimeest, süüdistati sõjakuritegude kaasüüdlasena kemikaalide varustamises, mida Iraagi valitsus kasutas kurdide vastu. Van Anraat vahendas relvi erinevate tootjate kaudu riikidest nagu näiteks Itaalia, Luksemburg, Šveits ja Singapur. Kohtu sõnul oli Frans van Anraat teadlik, et aineid kasutatakse mürkgaasi valmistamiseks, lisaks jätkas ta Iraagi varustamist ka pärast Halabja keemiarünnakut. 23. detsembril 2005. aastal mõisteti ta süüdi sõjakuritegude kaasaaitamises vangistusega 15 aastaks. 2007. aastal pikendati see 17-le aastale.⁸⁶

Kohtujuhtumiga on seotud ka Halabja keemiarünnaku ohver Rebas Kadir, kes on seega ka üks tunnistajatest. Ajavahemikul 2004.–2015. a on ta Haagi kohtus tunnistajaks olnud enam kui kahekümmend korralt ning tema sõnul ei ilmunud süüdistatav Frans van Anraat paljudel kordadel kohalegi, vaid tema advokaadid olid teda esindamas. Väidetavalt ta oma tegusid ei kahetse ning on öelnud, et kui tema ei oleks seda teinud, oleks teinud seda nii ehk naa keegi teine. Kadiri sõnul

⁸³ Mhamad, A. A. (2016) Mourning the Kurdish victims of the Black Anfal Campaign. 25. mai. Kasutatud 01.04.2017. <https://www.alaraby.co.uk/english/comment/2016/5/25/mourning-the-kurdish-victims-of-the-black-anfal-campaign>

⁸⁴ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

⁸⁵ Democracy Now. (2002) Top Secret Iraq Weapons Report Says the U.S. Government & Corporations Helped to Illegally Arm Iraq. We Talk with the German Reporter Who Obtained Leaked Portions of the Unedited Report that Names Hewl. 18. detsember. Kasutatud 29.04.2017.

https://www.democracynow.org/2002/12/18/top_secret_iraq_weapons_report_says

⁸⁶ Sterling, T. (2007) Dutch Man Appeals War Crimes Conviction. The Associated Press, 2. aprill. Kasutatud 29.04.2017. http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/04/02/AR2007040201286_pf.html

on juhtumiga seotud veel 6–7 tunnistajat, kes taotleavad süüdistavalt kompensatsiooniraha. Anraat eitab oma varade olemasolu ning siiani pole uurijatel õnnestunud seda ka leida.⁸⁷

Teine süüdimõistetud isik on Christopher Drogoul, kes saadeti kolmeks aastaks vangi 10. detsembril 1993. aastal. Ta oli pankur Atlantas ning mõisteti süüdi seadusevastaselt Saddam Husseinile 5 miljoni dollari väärtuses laenu andmisele, mida omakorda kasutati relvade ostmiseks.⁸⁸

Kuigi ameeriklased püüdsid algselt juhtunu maha vaikida, on selge, et seda kasutati vaid majanduslikes huvides. Hiljem, kui Iraak tundis 1991. aastal Kuveiti ja USA omakorda 2003. aastal Iraaki, tuues avalikkuse ette just keemiarelva aspekti. Seega võib järeldada, et USA käitus vastavalt oma huvidele, eelkõige kasu eesmärgil.⁸⁹

4.4 Sotsiaalne mõju

Anfali kampaania lõpuks olid kogu kurdi maakohad ilma igasuguste elu ilminguteta. Paraku ei olnud keegi takistanud Saddami selle eesmärgi täitmisel.⁹⁰ Iraagi Kurdistanis 4600-st külast umbkaudu 4000, lisaks linnad, hävitati buldoosritega, mõned neist dünamiitidega. Veekaevud mürgitati või valati täis betooni. Viljapuud raiuti maha, surnuaiad hävitati.⁹¹

Üks suurimaid probleeme, mis Halabja elanikkonda mõjutab, on põhjaliku ja süstemaatilise uuringu puudumine ellujääjate tervise suhtes. Samuti pole uuritud keskkonnaalaseid mõjusid veele ja pinnasele. Eelnevad uuringud on näidanud, et Halabja elanikkond haigestub märkimisväärselt kõrgemal määral vähki ning kannatavad nägemis-, ja hingamisprobleemide all. Sagedased on nürisünnitused ja väärarenguga sündinud lapsed, võrreldes lähedal asuvate linnade elanikkondadega, mis gaasitada ei saanud. Ligipääs keerulistele tervishoiu raviprotseduuridele on piiratud ning paljud inimesed, eriti naised kannatavad depressiooni all. Inimesed on pettunud nii kohalikes kurdi valitsuse ametnikes kui ka rahvusvahelises kogukonnas.⁹²

⁸⁷ Kadir, R. (2016) Intervjuu Rebas Kadiriga. Maastricht, 15.10.2016

⁸⁸ Lewis, N. A. (1993) Bank Official Gets Reduced Term Over Iraq Loans. The New York Times, 10. detsember. Kasutatud 29.04.2017 <http://www.nytimes.com/1993/12/10/us/bank-official-gets-reduced-term-over-iraq-loans.html>

⁸⁹ Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

⁹⁰ Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Lk. 24

⁹¹ Hegener, M. *The Kurds of Iraq*. Lk. 52

⁹² Gosden, C. M. (1998) Testimony of Dr. Christine M. Gosden. Before the Senate Judiciary Subcommittee on Technology, Terrorism and Government and the Senate Select Committee on Intelligence on Chemical and Biological Weapons Threats to America: Are We Prepared? 22. Aprill. Kasutatud 23.04.2017 https://fas.org/irp/congress/1998_hr/s980422-cg.htm

Elanikkonnal esinevad valdavalt järgnevad terviseprobleemid:

- Tõsised hingamisteede probleemid (nõudes näiteks kopsude siirdamist)
- Erinevad vähiliigid (ilmnevad väga varases eas, kasvavad tihti väga suured, agressiivse loomuga)
- Kaasasündinud väärarengud (südameprobleemid, vaimne puue, suulaelõhe, mis nõuavad kirurgilist abi ja kõneteraapiat)
- Neuroloogilised ja psühhiaatrilised probleemid (sagedased enesetapud ja -katsed, tavalised antidepressandid põhjustavad sageli ohvritele kõrvalnähtusid)
- Naha- ja silma probleemid (sinepigaasi põletushaavad põhjustavad eluaegset valu)⁹³

1999. aastal viis Halabja Meditsiini Instituut läbi uuringu Dahuki piirkonnas, Loode-Kurdistanis. Selle tulemusena avastati mitmeid esinevaid probleeme.

Probleemid seoses viljatusega on süvenevaks probleemiks kurdi ühiskonnas, sest mõjutab perekondade elujõulisust. Mehed lahutavad oma naistest, sest viimased pole võimelised raseduma. Järgnevalt, leides uue partneri, abielluvad mehed taas, kuid kahjuks pole ka järgnev naine võimeline last saama. Küll aga ei tunnista mehed seejuures spermatogeneesiga seonduvaid probleeme. See mõjutab suurel määral perekondade elujõulisust.

Halabja Meditsiini Instituudi sponsoreeritud uuringute kohaselt on tulemuseks tavatult kõrged näitajad mitmete haiguste puhul. Uuringus võrreldi ühtlasi käärsoole vähi esinemist Halabja elanikkonnas teise linnaga nimega Chamchamal, kus keemiarünnakuid ei toimunud. Väidetavalt on käärsoole vähi esinemine Halabjas viis korda kõrgem kui Chamchamalis.

Esineb ka teisi anomaaliaid. Nimelt nurisünnituste arv Halabjas on uuringute tulemusena neliteist korda kõrgem kui Chamchamalis, seega nii naiste kui meeste viljatus on ebanormaalselt kõrge. Sel juhul võib rääkida võrdsest tasemest Hiroshima katastroofi tulemusena tekkinud viljatuse probleemiga. Ühtlasi esineb probleeme lastel seoses suulaelõhega ning seda eriti alates 1988. aastast. Asjaolu muudab keerulisemaks fakt, et Kurdistanis napib kirurge, kes on spetsialiseerunud lastele, seega need üksikud, kes seda on, on sunnitud tegema topelttööd. Arstid pole kindlad kui

⁹³ Gosden, C. M. (1998) Testimony of Dr. Christine M. Gosden. Before the Senate Judiciary Subcommittee on Technology, Terrorism and Government and the Senate Select Committee on Intelligence on Chemical and Biological Weapons Threats to America: Are We Prepared? 22. aprill. Kasutatud 23.04.2017 https://fas.org/irp/congress/1998_hr/s980422-cg.htm

pikka aega need mürkained elanikkonda veel mõjutada võivad. Probleem on selles, et ei teata kindlalt milliste kemikaalidega on tegu, seega on raskendatud ka inimeste raviprotsess.

Paljud kurdid olid sunnitud põgenema repressioonide eest ning soovisid leida paremaid elutingimusi. Omakorda tekitas see probleeme järgmises riigis eluollu ja kultuuri kohanemisel, millele järgnes tihti tagakiusamine.⁹⁴ Karwan Jamal Ibrahim'i sõnul on Kurdistani naftavarude olemasolu kurdidele vaid halba põhjustanud. Tuues võrdluseks Eesti asukoha Läänemeres, on see tema hinnangul igal juhul kasu toovam rikkus kui naftavarud, sest see ei ole niivõrd hinnaline kui nafta. Tema arvates on suurriigid läbi ajaloo kurde vaid oma huvides ära kasutanud.⁹⁵

4.5 Kurdid pärast Baathi partei langust

Newcastle ülikooli teadur Nahwi Saeed on arvamusel, et nii mõnedki seaduslikud ja poliitilised protseduurid peaksid olema Kurdistanis nüüdseks teostatud. Tema sõnul oleks pidanud valitsus asutama spetsiaalsed komisjonid tõe väljaselgitamiseks ning avalikustama Baathi režiimi aegsed salajased arhiivid ning rakendama avalikustamise protsessi terves regioonis.⁹⁶ Samuti on siinkohal ohvrid pettunud. Rebas Kadiri arvates oli kurdidel võimalus end kuuldavale tuua, kasutades selleks teadust, meediat ja filmimaailma, nii nagu seda on tehtud näiteks seoses Holokaustiga. See omakorda tõstab inimeste teadlikkust ning ühtlasi kaastunnet. Kurdidel oli samuti võimalus, kuid nad ei kasutanud seda.⁹⁷

Pärast Saddam Husseini kukutamist 2003. aastal võeti Iraagi valitsuse poolt kasutusele de-Baathification'i poliitika eesmärgiga kõrvaldada igasugune Baathi partei mõju edaspidisele poliitikale. Vaatamata sellele ei rakendatud taolist poliitikasüsteemi mitte kunagi. Pärast 1991. aasta ülestõusu andsid kurdi poliitilised parteid Anfali kurjategijatele amnestia ilma, et oleksid arvestanud kannatanute perekondade poolset arvamust. Lisaks ei pöördunud kurjategijad ka ise kannatanute poole, et kahetsust väljendada. Märkimisväärne on, et pärast 1991. a ülestõusu seati Anfali kurjategijad kahe peamise võimul oleva partei poolt kõrgetele poliitilistele kohtadele. Paraku tähendab see, et õiglus pole Kurdistanis kunagi domineerinud.⁹⁸

⁹⁴ Anonüümne II. (2017) Intervjuu anonüümse isikuga II. Tallinn, 11.01.2017

⁹⁵ Ibrahim, K. J. (2017) Intervjuu Karwan Jamal Ibrahimiga. Tallinn, 11.01.2017

⁹⁶ Mhamad, A. A. (2016) Mourning the Kurdish victims of the Black Anfal Campaign. 25. mai. Kasutatud 01.04.2017. <https://www.alaraby.co.uk/english/comment/2016/5/25/mourning-the-kurdish-victims-of-the-black-anfal-campaign>

⁹⁷ Kadir, R. (2016) Intervjuu Rebas Kadiriga. Maastricht, 15.10.2016

⁹⁸ Mhamad, A. A. (2016) Mourning the Kurdish victims of the Black Anfal Campaign. 25. mai. Kasutatud 01.04.2017. <https://www.alaraby.co.uk/english/comment/2016/5/25/mourning-the-kurdish-victims-of-the-black-anfal-campaign>

4.6 Tagajärjed arvudes

Human Rights Watch'i andmete kohaselt hukkus perioodil 23. veebruar–6. september 1988. aastal vähemalt 50 000–100 000 tsiviilisikut, neist enamik naised ja lapsed. Kurdi ametnikud nimetavad selleks arvuks isegi 182 000. 49 küla langesid sinepi-ja närvigaasi ohvriks. Halabja keemiarünnaku, mis oli ühtlasi ka suurim, tagajärjel suri teadaolevalt 3200–5000 linnaelanikku.⁹⁹

1991. aastal, kui kurdi liidrid kohtusid Iraagi valitsuse ametnikega esitasid nad küsimuse Anfalis hukkunute kohta, lisades, et nende andmete kohaselt küündib see arv 182 000-ni, mis põhineb purustatud külade arvil. Järgnevalt oli Ali Hassan al-Majidi kindlameelselt arvamusel, et see arv ei saa mitte mingil juhul olla üle 100 000. Hetkeni kuni Bagdadis olevad dokumendid on salastatud, pole võimalik teada saada täpsemat infot hukkajate või ohvrite arvu kohta. Siiski on kindel, et selle taga olid valitsev Baathi partei ja Ali Hassan al-Majid.¹⁰⁰

⁹⁹ Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Lk. 268

¹⁰⁰ Ibid. Lk. 345

KOKKUVÕTE

Anfal, mis toimus 23. veebruar–6. september 1988. aastal tähistab ühte kõige brutaalsemat sündmustikku Iraagi uusaja ajaloos. Sellel oli sügav demograafiline, majanduslik ja psühholoogiline mõju Iraagi kurdidele. Middle East Watch'i andmete kohaselt hukkus kampaania vältel 50 000–100 000 tsiviilisikut. Kurdi ametnike sõnul on selleks arvuks isegi 182 000. Halabja keemiarünnaku tagajärjel suri 3200–5000 linnaelanikku. Väidetavalt langes 49 küla sinepi- ja närvigaasi ohvriks.

Anfali üheks peamiseks põhjuseks oli eelkõige Araabia Taassünni Sotsialistliku Partei ehk Baathi partei ideoloogia. Selle üheks oluliseks osaks oli araabia rahvuslus. Eesmärgiks oli kujundada multietnilisest Iraagist ühtse identiteediga rahvusriik. Sellest tulenevalt algatati arabiseerimise poliitika, mille kohaselt asendati kurdidega asustatud alad araablastega. Kurdid saadeti omakorda Lõuna-Iraagi aladele. Arabiseerimise abil taheti hävitada kurdi identiteet.

Oma osa oli ka kurdide mässumeelsusel. 20. sajandi kurdide ajalugu üheks iseloomustavaks jooneks on pidevad ülestõusud valitseva režiimi vastu. Samuti toimusid mitmed ülestõusud Baathi partei võimul oleku ajal, mis omakorda kujundasid ohtu valitsuse jaoks. Lisaks sai 1980. aastal alguse Iraani-Iraagi sõda, mis kestis 1988. aastani. 1986. aastal sõlmis kurdi sotsialistlik partei PUK Iraaniga poliitilise kokkuleppe, mille raames lepiti kokku sõjalises, majanduslikus ja poliitilises koostöös. Iraani islami revolutsioon ja kurdide mässumeelsus ning omakorda nende ühine liit kujundasid järgnevalt ohtu Baathi parteile. 1988. aasta alguses, kui Iraan ja PUK olid okupeerinud Iraagi aladel Halabja linna, alustati ulatuslikku sõjategevust mässumeelsete kurdide vastu.

1988. aasta lõpus Anfali kampaania lõppedes oli rahvusvaheline üldsus juhtunu suhtes üsna tumm. Reagani administratsiooni ametnikud mõistsid küll keemiarelvade kasutamise Halabjas retooriliselt hukka, kuid ei võtnud selle nimel otseselt ka midagi ette. Administratsioon mitte ainult ei kukkunud läbi Iraagi karistamises, vaid tõkestas ka teiste riikide püüdlusi, eesmärgiga hoida Saddam Husseinil võimul. Süüdistati nii Iraaki kui Iraani mõlemat, hoolimata sellest, et Iraani puhul puudus igasugune tõendusmaterjal. Püüti isegi hoida ära ÜRO uurimistööd Halabja

rünnakute suhtes. Lisaks peatati edukalt kongressi poolt esitatud nõue, mis oleks Iraaki karistanud karmide sanktsioonidega. See näitab ehedalt, kuidas majanduslikud huvid seati kõrgemale inimõigustest.

Lääneriikide liidrid ja kampaania läbiviijad ei soovinud seada ohtu kurdi tsiviilisikute surmadega kasulikke sõjajärgsetel aastatel loodud kokkuleppeid. Nende olulisim välispoliitiline eesmärk oli kaitsta Pärsia lahe naftavarusid igasuguse ohu eest. Iraani nähti suurima ohuna toornafta kättesaadavusele. USA valitsuse jaoks oli Iraak mugav ja sõjajõudu vahendav aspekt, mis oli kui puhver vaenuliku Islamiriigi ja paindlike laheriikide vahel. Fakt, et liit Iraagiga nõudis Ühendriikide poliitikutelt lubamast süütute inimeste ohvriks langemist, ei hoidnud neid tagasi järgimast oma strateegilisi eesmärke.

Üheks suurimaks probleemiks on asjaolu, et Halabja elanikkonna puhul pole läbi viidud põhjalikke ja süstemaatilisi uuringuid seoses keemiarünnaku mõjuga elanike tervisele. Küll aga uuringud, mis on siiani läbi viidud, näitavad, et elanikkonnal esineb märkimisväärsema sagedusega erinevaid vähiliike. Lisaks kannatavad ohvrid nägemis- ja hingamisprobleemide all. Naistel esineb tihedamini nürisünnitusi ja imikud sünnivad väärarenguga. Sellele lisanduvad veel ka psühholoogilised probleemid, sagedased on enesetapud ja depressiooni esinemine. Kuna tegemist on lähiajaloo sündmusega, mõjutab see ohvrite elukvaliteeti siiani.

Juhtunust võib järeldada mitmeid implikatsioone. Kindlasti annab kujutluse Baathi partei julmusest. Samuti näitab see, millised võivad olla tagajärjed, kui inimesed töötavad korporatiivsetel positsioonidel, tehes majanduslikule kasule orienteeritud otsuseid, ilma, et kaalutaks toote lõppkasutuse mõju asjasse mitte pühendunud liikmetele, sel puhul relvastamata tsiiviilisikud.

KASUTATUD ALLIKAD

Dokumendid

Intelligence, D. G. (1987, 03 25). The use of special ammunition, reponse to your letter SH. SH3/q2/6885. (M. S. Dasko, Trans.), *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*, Erbil, Kurdish Academy, 2011.

Iraq, R. p. (1987, 03 29). Top secret letter bearing the signature of the personal secretary of the president. No. 953/965/K. (M. S. Dasko, Trans.), *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*, Erbil, Kurdish Academy, 2011.

Secretary, T. p. (1987, 03 19). Use of special ammunition in response to your letter 7/J2/877. *The whereabouts of the Iranian hirelings were detected/12.1* (M. B. Baxosh, Trans.), *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*, Erbil, Kurdish Academy, 2011.

Secretary, T. p. (1987, 03 19). Use of special ammunition in response to your letter 7/J2/877. *The size of the enemies prescense/12.2.* (M. B. Baxosh, Trans.), *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*, Erbil, Kurdish Academy, 2011.

Secretary, T. p. (1987, 03 19). Use of special ammunition in response to your letter 7/J2/877. *the alternative special ammunition/12.3.* (M. B. Baxosh, Trans.), *The Use of Chemical Weapons against the Kurds according to the Official Iraqi Documents*, Erbil, Kurdish Academy, 2011.

Kirjandus

Anderson, L., Stansfield, G. *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, Or Division?* New York. Palgrave Macmillan, 2004.

Aziz, M. A. *The Kurds of Iraq. Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan.* New York. I.B Tauris, 2015.

- Ayalon, A. *Middle East Contemporary Survey*. Tel Aviv. The Moshe Dayan Center, 1993.
- Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. New York. Human Rights Watch, 1993.
- Eppel, M. *A People Without a State. The Kurds from the Rise of Islam to the Dawn of Nationalism*. Austin. University of Texas Press, 2016.
- Hegener, M. *The Kurds of Iraq*. Amsterdam. Mets & Schilt Publishers, 2009.
- Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Cambridge University Press, 2007.
- Izady, M. R. *The Kurds: A Concise Handbook*. New York. Taylor & Francis, 1992.
- McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*. London, New York. Tauris, 2005.
- Osman, S. *Anfal Kurdish Genocide. Sulaymaniyah*. Khak Press and Media Center Kurdsat Channel, 2014.
- Tripp, C. *A History of Iraq*. Cambridge University Press, 2002.

Publitsistika

- Goldberg, J. (2002) A Reporter at Large: The Great Terror. *The New Yorker*, 25. märts. Kasutatud 07.04.2017 <http://www.newyorker.com/magazine/2002/03/25/the-great-terror>
- Gosden, C. M. (1998) Testimony of Dr. Christine M. Gosden. Before the Senate Judiciary Subcommittee on Technology, Terrorism and Government and the Senate Select Committee on Intelligence on Chemical and Biological Weapons Threats to America: Are We Prepared? 22 aprill. Kasutatud 23.04.2017 https://fas.org/irp/congress/1998_hr/s980422-cg.htm
- Keys, D. (2014) Kunstlikult loodud mureriik võib lõheneda. *Postimees*, nr 153, 4. juuli. Kasutatud 15.03.2017 https://issuu.com/postimees/docs/postimehe_paberleht_04.07.2014
- Lewis, N. A. (1993) Bank Official Gets Reduced Term Over Iraq Loans. *The New York Times*, 10. detsember. Kasutatud 29.04.2017. <http://www.nytimes.com/1993/12/10/us/bank-official-gets-reduced-term-over-iraq-loans.html>

Lewis, P. (1988) Iraq Rejects Attempt by the U.N. to See if Gas Was Used on Kurds. The New York Times, 17. september. Kasutatud 07.04.2017.

<http://www.nytimes.com/1988/09/17/world/iraq-rejects-attempt-by-the-un-to-see-if-gas-was-used-on-kurds.html>

Mhamad, A. A. (2016) Mourning the Kurdish Victims of the Black Anfal Campaign. 25. mai. Kasutatud 01.04.2017. <https://www.alaraby.co.uk/english/comment/2016/5/25/mourning-the-kurdish-victims-of-the-black-anfal-campaign>

Sazonov, V. (2014) Vladimir Sazonov: islamismi puhangud Iraagis – kas Araabia kalifaadi taassünd? *Postimees* 31. august. Kasutatud 15.04.2017

<http://arvamus.postimees.ee/2904373/vladimir-sazonov-islamismi-puhangud-iraagis-kas-araabia-kalifaadi-taassund>

Sterling, T. (2007) Dutch Man Appeals War Crimes Conviction. The Associated Press, 2. aprill.

Kasutatud 29.04.2017. http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/04/02/AR2007040201286_pf.html

The New York Times. (1988) Iraq Used Gas Against Kurds, Senate Staff Report Charges. 22. september. Kasutatud 07.04.2017. <http://www.nytimes.com/1988/09/22/world/iraq-used-gas-against-kurds-senate-staff-report-charges.html>

The New York Times. (1988) Poison Gas: Iraq's Crime. 26. märts. Kasutatud 07.04.2017.

<http://www.nytimes.com/1988/03/26/opinion/poison-gas-iraq-s-crime.html>

Tilgar, T. J. (2011) Laidoneri komisjoni raportite kriitikast ja retseptioonist seoses kindrali tegevusega Iraagis. *Tuna*, nr. 3. Lk. 51–71. Kasutatud 09.05.2017 <http://www.ra.ee/ajakiri/j-laidoneri-komisjoni-raportite-kriitikast-ja-retseptioonist-seoses-kindrali-tegevusega-iraagis/>

Publitseerimata allikad

Anonüümne I. (2016) Intervjuu anonüümse isikuga I. Haarlem, 06.10.2016

Anonüümne II. (2017) Intervjuu anonüümse isikuga II. Tallinn, 11.01.2017

Ibrahim, K. J. (2017) Intervjuu Karwan Jamal Ibrahimiga. Tallinn, 11.01.2017

Kadir, R. (2016) Intervjuu Rebas Kadiriga. Maastricht, 15.10.2016

Khadir, J. (2017) Intervjuu prof. Jabar Khadiriga. Haaren, 30.03.2017

Internetileheküljed

Democracy Now. (2002) Top Secret Iraq Weapons Report Says the U.S. Government & Corporations Helped to Illegally Arm Iraq. We Talk with the German Reporter Who Obtained Leaked Portions of the Unedited Report that Names Hewl. 18. detsember. Kasutatud 29.04.2017. https://www.democracynow.org/2002/12/18/top_secret_iraq_weapons_report_says

Richard, K-S. Kurds and Kurdistan. The Kurds Seek to Create an Independent Kurdistan in Iraq and Turkey. Kasutatud 21.03.2017 <http://geography.about.com/od/turkeymaps/a/kurdistan-geography.htm>

Szczepanski, K. (2017) Turkey. Facts and History. Kasutatud 27.02.2017 <https://www.thoughtco.com/who-are-the-kurds-195376>

SUMMARY

Repressing the Kurds in Iraq in 1988: The Anfal campaign and its aftermath

The campaign of “Al-Anfal” translated as “the spoils” is a name to a series of military actions which lasted from February 23 until September, 1988. The name comes from the eight *surah* of the Koran. It was initialized by the Iraq’s Ba’ath Arab Socialist Party and the action was conducted by Ali Hassan al-Majid who was also a cousin of President Saddam Hussein and secretary general of the Northern Bureau of Iraq’s Ba’ath Arab Socialist party. The target group of this action were Kurds in rural areas. Although, publicly the government represented Anfal as a military operation against Iran because during that time there was also the war of Iran and Iraq. In fact, it was an annihilation against Kurds which included elements such as deportations, mass executions, destruction of villages and rural areas, mass disappearance and widespread use of chemical weapons.

The aim of this thesis is to analyse the repressions of the Kurds during the time of the Anfal campaign in 1988 and its causes and effects. Firstly, the causes which made it happen and finally the effects from the aspect of social and political. Moreover, how it influenced the following years. From the view of social aspects, the aim is to analyse also its consequences nowadays. In case of political effects, the aim is to draw conclusions of international influences and to find out the reactions of the international community.

The Kurds are one of the biggest ethnical group in the world without an independent country. They are mostly situated in the Middle-East and they don’t belong among Turks, Arabs or Persians. There are approximately 25 million Kurds living in the Middle East and 30–40 million world wide. In the Middle East, Kurds are divided between four countries: Turkey, Iraq, Iran and Syria. The Kurds homeland is called Kurdistan which has never been an independent country.

After World War I and the fall of the Ottoman Empire, the Western allies promised independency for the Kurds with Treaty of Sevres 1920. U.S president Woodrow Wilson released his Fourteen Points which had to provide autonomy to stateless nations. In fact, during the World War I British and French diplomats formed a secret agreement similar to Molotov-Ribbentrop which was called Sykes-Picot agreement. With that agreement they divided Middle East. In 1923, there was a new treaty called the Treaty of Lausanne. Subsequently there were no signs about an independent Kurdistan. The Kurds felt betrayed by Western countries.

One of the main reasons for Anfal was the ideology of Ba'ath Arab Socialist party which got to the power under the military coup in 1968. Their ideology is based on Pan-Arabism, Arab socialism and nationalism. As Iraq was such a multi-ethnic country their goal became to create Iraq as one nation state. That meant that other nations didn't had their place in Iraq's society anymore. In addition, Ba'ath party started a policy called Arabization. Under that policy Kurds were forced to leave their homes and move to south of Iraq mostly deserts where they didn't have any facilities. Kurdish areas were replaced by Arabs who came from the south. The aim of that policy was to eliminate the identity of the Kurds.

Furthermore, the big role was played by Kurdish rebellions. Their goal was to get autonomy and create democracy in Iraq. During the time of Ba'ath party there were many Kurdish uprisings. Moreover, during the war of Iran-Iraq in 1980–1988 Kurds made an agreement with Iran. In order to prevent Iran's win in war and to stop uprisings against the government, the regime started Anfal campaign.

Anfal had eight stages and the first one was nearby Jafati valley in February 23 – March 19, 1988. The first one was conducted in order to prevent the plan of PUK and Iran to capture the Dukan Dam. The end of February Jalal Talabani, the leader of PUK accused the regime in committing a genocide as deporting 1,5 million people and destroying 3000 villages.

The second Anfal which was in March 22 – April 1, 1988 took place nearby the village of Qara Dagh which was previously already occupied by Iranians. This stage is known for mass disappearance. Hundreds of people disappeared in eighty villages nearby Qara Dagh. April 7 – April 20, 1988 there was Anfal III in south of Kirkuk in Garmiyan. According to the sources of Middle East Watch the purpose was to swipe of any kind of sign of human settlements. Anfal IV which was in May 3 – May 8, 1988 was in nearby of Kirkuk, Arbil and Koi-Sanjaq. Approximately 30 000 Kurds were deported. In summer of 1988 May 15 – August 26 there were three operations more (V, VI, VII). The goal was to punish the ones who still continued to fight against the regime.

The last one was Anfal VIII August 25 – September 6, 1988. September 6, 1988 the Revolutionary Command Council declared amnesty for all the Kurds.

The biggest chemical attack was in a city of Halabja on 16th of March 1988. It is suspected that the Iraqi military was using nerve agents such as Tabun, Sarin and also mustard gas. Chronologically it happened during the first stage of Anfal but in fact it's not considered as part of Anfal. This is because Halabja is a city but the target was more the Kurdish rural areas. Between 3200–5000 civilians died and 10 000 got injured.

Halabja got internationally attention after two days of the attack when Iran took foreign journalists to the city in order to let them show world widely what the Ba'ath party is capable of. Although Anfal itself didn't got enough attention. The U.S official reaction was quite different. The congress insisted to impose sanctions but Reagan administration tried to preclude that, although they were neutral during the war of Iran - Iraq they still supported more Iraq. As they were afraid of Islamic revolution by Iran. Moreover, U.S supported Iraq with weapons and military equipment which Iraq eventually also used against Kurds. In order to protect their economic interests, they rather chose to be silent.

In addition to, people started to massively flee to Turkey which also got wider international attention for the first time. Many observers believed that Anfal campaign started the end Iran-Iraq war although actually it had lasted already about six months. The end of 1988 more than 60 000 Kurds had flee to Turkey. Firstly, Turkey refused to receive the refugees because the government was afraid that it will raise Kurdish nationality inside the country which would have threatened Turkey. Secondly, Turkey was afraid that it can influence the relations with Iraq.

The biggest problem which is also influencing the victims of Halabja is an absence of exhaustive and systematic research on the health of the victims. Furthermore, there hasn't been extensive studies on environment. Previous studies which has been done has shown that the people of Halabja are suffering considerable more under vision and respiratory problems. Frequently women are having miscarriages and the babies are born with deformities. As well the statistic shows that people are having cancer more than other civilians in nearby places which wasn't bombed by chemicals.

According to Human Rights Watch 50 000 – 100 000 civilians died during Anfal campaign most of them were women and children. Kurdish officials are saying that the number is even 182 000. In 1991 when the officials of Kurds and Iraqi met they claimed about the number of victims but

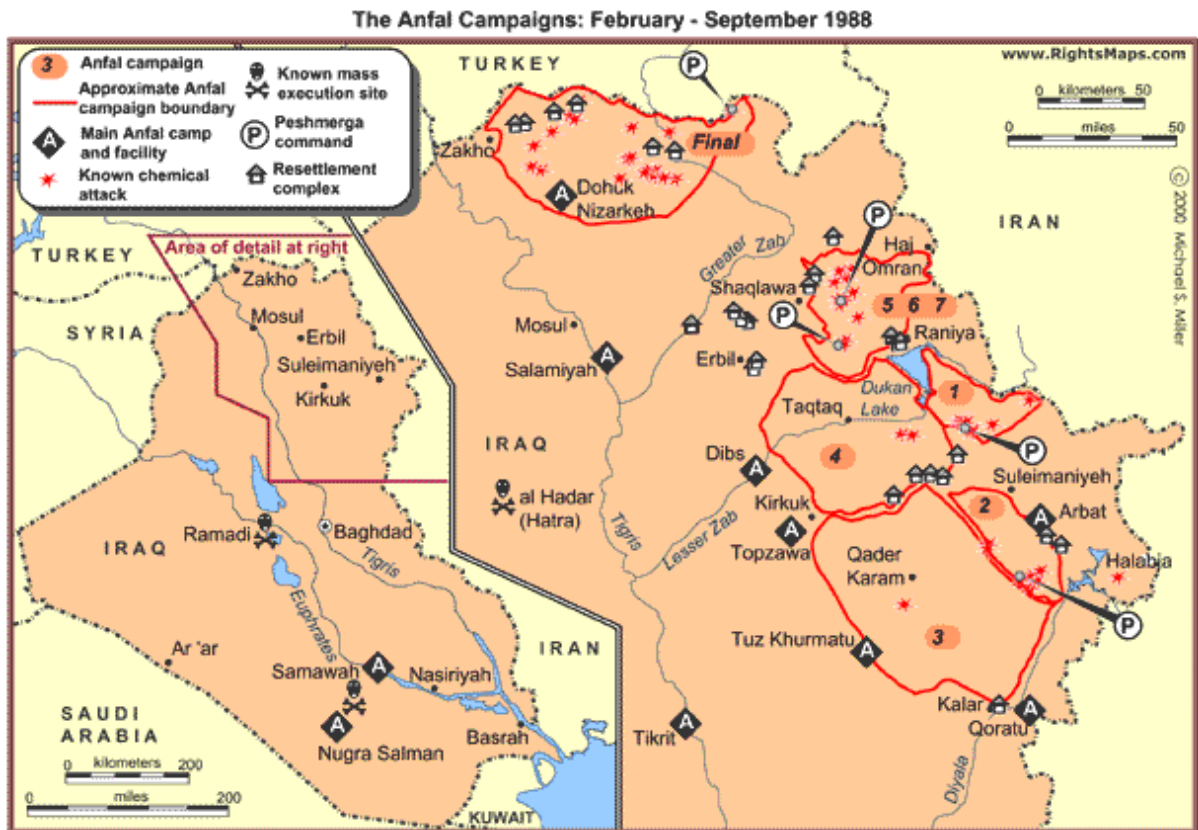
Ali Hassan al-Majid refused to admit that number saying firmly that it couldn't be more than 100 000. Arguably 49 villages were the victims of nerve and mustard gas. Moreover, by the end of Anfal around 4000 villages were destroyed.

Anfal is one of the most brutal action in the modern history of Iraq. It had a thorough demographical, economical and psychological influence on Iraqi Kurds. The vulnerability of Kurds were caused by international community who didn't took any special actions in order to penalize the Iraqi regime. For the U.S government, Iraq was a convenient buffer zone between antagonistic Islamic Republic of Iran and flexible Gulf States. The main goal was to protect Persian Gulf oil. Many observers have speculated that if the international community would have had stronger reaction, it would have stopped the ongoing attacks by the regime. Anfal campaign is a strong example how economic interests were above of human rights.

LISAD

Lisa 1 Kaart

Anfali kampaania ajal toimunud rünnakud

Lisa 2 Töös kasutatud intervjuude kriitika

Käesoleva bakalaureusetöö üheks toetavaks allikakogumiks on intervjuud. Intervjuud viidi läbi ajavahemikus oktoober 2016 – märts 2017 uuritavate jaoks kõige sobivamas keskkonnas, milleks uuritavad valisid oma kodu. Kaks neist viidi läbi Tallinnas ja ülejäänud linnades Maastrichtis, Haarlemis ja Haarenis, mis asuvad Hollandis. Intervjuude keskmine pikkus oli ligikaudu 1,5 tundi. Töö autor kasutas intervjuude salvestamiseks ja info järel töötlemiseks diktofoni eelnevalt uuritavatega kokku leppides. Hiljem transkribeeriti saadud info analüüsimise eesmärgil arvutisse. Eetiliste aspektide järgimiseks on osa intervjuueeritavaid identiteedi ning nime anonüümsuse tagamiseks kodeeritud, vältimaks võimalikku ohtu repressiooniks.

Intervjuud täidavad käesolevas töös mitut rolli. Esiteks on neil illustratiivne roll, toetades töö faktoloogilist osa läbi näidete ja intervjuueeritavate isikliku kogemusega. Teiseks on neil informatiivne roll, lisades uut informatsiooni. Nimelt autorile teadaolevalt pole ilmunud intervjuusid, mis kajastaks ohvrite elu tänapäeval, näiteks käimasolevaid kohtuprotsesse seoses juhtunuga, mis on samuti üheks sündmuse tagajärjeks. Üks intervjuudest klassifitseerub ka kui ekspertintervjuu. Intervjuueeritava puhul on tegemist vastavalt elukutsele valdkonna spetsialistiga.

Intervjuude eesmärgiks oli ka vastavalt uurimisküsimustele saada põhjalikum ülevaade Anfali kampaania tagajärgede ja esinevate probleemide kohta. Kuna antud käsitluses on kõik intervjuueeritavad mingil määral siiski ohvrid, siis nende näitel oli ka üheks eesmärgiks selgitada välja mil määral on kurdide traagiline ajalugu siiani jätkuv protsess. Töö autor soovis intervjuude abil jõuda personaalsema lähenemiseni ning samuti kõrvutada töö konfliktiteooria omakorda üksikjuhtumitega.

Kuna antud bakalaureusetöö üheks eesmärgiks oli analüüsida Anfali tagajärgi nii sotsiaalsest kui ka poliitilisest vaatepunktist, siis oli ka intervjuueeritavate otsimisel eesmärgiks leida võimalikult erinevaid vaateid esindavad isikud. Sotsiaalsete tagajärgede analüüsimiseks ja paremaks mõistmiseks intervjuueeris töö autor isikuid, kes esindavad sotsiaalsete aspektidega seonduvaid rolle. Esiteks isik, kes oli otseselt Halabja keemiarünnaku ohver ning kannatas raskete terviseprobleemide tõttu, mis omakorda omavad mõju siiani. Seega mõjutab see suurel määral igapäevast elukvaliteeti. Järgnevad kaks isikut esindavad n.ö põgenike rolli, kes olid sunnitud riigist režiimi tõttu põgenema, otsides omakorda Euroopas paremat elujärge. Poliitiliste aspektidega seonduvate tagajärge analüüsimiseks intervjuueeris autor vastavalt ka eelmisest erineva taustaga isikuid. Üheks nendest on režiimi ning poliitilist ja ka sõjalist vaatepunkti esindav inimene, kes omades kõrget sõjalist positsiooni Iraani-Iraagi sõja ajal, oli ka režiimi esindava liidri

Saddam Husseiniga otseselt kokkupuutes. Viimaseks intervjueeritavaks on isik, kes vastavalt oma elukutsele, töötades haridus-ja teadusvaldkonnas, esindab sündmuste tausta akadeemilist vaatenurka. Lisaks sellele oli ka tema sunnitud riigist lahkuma, kuid on ainus, kes naasis hiljem peale Baath'i partei keelustamist 2003. aastal, nimelt karjääri tõttu. Eelnevalt mainitud intervjueeritavad elavad endiselt väljaspool Iraagi-Kurdistani ning ei kavatse ka lähiaastatel tagasi minna. Täiendavalt oli ka huvitav analüüsida, mil määral mõjutab positsioon juhtunus suhtumist sündmusesse.

Intervjueeritav Rebas Kadir on 34. aastane, sündinud Halabjas ning elab hetkel Hollandis. Halabja keemiarünnaku ajal oli ta 5. aastane ning selle tagajärjel said tema kopsud tõsiselt kannatada, nimelt on need töövõimelised vaid 30% ulatuses. Sellest tulenevalt on tema igapäeva elu kvaliteet oluliselt mõjutatud. Tal ei ole töökohta ning ta sõltub suurel määral sotsiaalabist. Rünnaku tagajärjel surid tema isa, õde ja vend ning mitmed kaugemad sugulased. Põhjuseel, et tollaegne meditsiin Iraagis polnud piisavalt kvalifitseerunud, oli ta sunnitud riigist lahkuma, kolides koos oma onuga Hollandisse. Järgnevad intervjueeritavad Karwan Jamal Ibrahim ja teine anonüümseks jääda sooviv isik, kes väidetavalt kuulus ka *peshmergasse*, põgenesid Põhja-Iraagist Eestisse 2002. ja 1993. aastal. Nimetatud põhjuseel oli eelkõige tollaegne valitsev režiim ja kehvad elutingimused. Samuti soovis jääda anonüümseks kõrget sõjalist positsiooni omanud isik. Ta on õppinud ja ka töötanud Bagdadi sõjakoolis ning hiljem oli ta Iraani-Iraagi sõja ajal brigaadikindral. 1987. aastal lõpetas ta sõjalise karjääri. Huvitav aspekt on aga see, et tegemist on kurdi päritolu isikuga. Tema sõnul päästis teda repressioonidest eelkõige tema kõrge sõjaline potentsiaal, mis tegi temast vajaliku isiku valitseva režiimi jaoks.

Ekspertintervjuu viidi läbi professor Jabar Khadiriga, kes on sündinud Kirkukis, Iraagi Kurdistanis. 1984.–1994. aastal töötas ta ajaloo professorina Erbili Ülikoolis. Aastatel 2004–2013 oli ta Koya Ülikooli rektor. 2013.–2014. aastal töötas ta Kurdistani Iraagi peaministri nõunikuna. 1994.–2015. aastal oli ta Erbili kurdi akadeemia komisjoni liige. Akadeemia on kurdi organisatsiooni, mis on asutatud kurdi valitsuse poolt eesmärgiga säilitada ja kaitsta kurdi ajalugu, kogudes arhiivmaterjali jne. Professor Jabar Khadir on kirjutanud mitmeid raamatuid ja artikleid kurdide uusima aja ajaloo, poliitika ja ka Anfali teemadel. Samuti on ta esinenud mitmetel seminaridel, konverentsidel ja andnud intervjuusid mitmetele kurdi telekanalitele.

Kõik intervjuud on ka oluliseks allikaks vastamaks uurimisküsimuseel, mil määral mõjutab ajaloosündmus ellujäänuid ka tänapäeval. Ehk milliseid sotsiaalseid probleeme on nad sunnitud kogema, näiteks esinevad füüsilised probleemid ehk tervisega seonduv, mis mõjutavad igapäevast

elukvaliteeti, psüühilised probleemid nagu näiteks kaotatud lähedased, läbielatu ja hirnsad mälestused. Lisaks sellele uude ühiskonda adapteerumine, arvestades juba kuivõrd erinev on Euroopa riikide kultuuriline ja religioosne taust, võrreldes Lähis-Ida riikidega. Intervjuude läbiviimine oli ka abiks ajaloosündmuse analüüsimisel ja selle taustsüsteemi mõistmisel, arvestades, et teema pole seotud eesti ajaloo temaatikaga.

Ka varasemalt on ilmunud mitmeid samateemalisi intervjuusid ja ka kogumikke Anfali kampaania kohta. Üheks intervjuude kogumikuks on Mike Tuckeri “Hell is over: Voices of the Kurds after Saddam”.¹⁰¹ Teos põhineb *peshmerga* võitlejatega tehtud intervjuudel. Põhjalikke ja sisukaid intervjuusid ohvritega leidub näiteks teoses “Genocide in Iraq. The Anfal Campaign Against the Kurds”, mille autoriks on George Black.¹⁰² Lisaks leidub intervjuusid ohvritega järgnevates teostes David McDowall “A Modern History of the Kurds”,¹⁰³ Joost R. Hiltermann “A Poisonous Affair. America, Iraq and the gassing of Halabja”.¹⁰⁴

Nimetatud teostes avaldatud intervjuud ohvritega on sarnased autori poolt läbiviidud intervjuudega, sest kuigi lood on erinevad, on nende taustsündmused siiski samad. Küll aga esineb ka erinevusi. Esiteks asjaolu, nagu ka eelnevalt mainitud, et mujal avaldatud intervjuud käsitlevad peamiselt ohvrite läbielamisi. Seetõttu oli autori eesmärgiks võtta laiemalt fookusesse lisaks läbielamistele ka siiani esinevad tagajärjed. Intervjueeritavatel paluti arutleda teemadel, mis puudutavad läbielamistega seotud tagajärgi. Veelgi olulisem on see, et üks ohvritest on hetkel ka käimasoleva kohtuprotsessiga seotud, mis süüdistab hollandlast Frans van Anraati müümast kemikaale Iraagile keemiarelva tootmiseks. Autorile teadaolevalt pole varasemalt vastavalt selle teemalisi intervjuusid läbi viidud. Samuti pole teada või vähemalt puudus autoril ligipääs mõnele intervjuule, mis oleks läbi viidud niivõrd kõrget positsiooni omanud isikuga.

Ka eesti meedias on ilmunud üks intervjuu kurdi päritolu isikuga Karwan Jamal Ibrahimiga,¹⁰⁵ kes põgenes Põhja-Iraagist Eestisse (tegemist sama isikuga, keda ka töö autor intervjueeris). Autori läbiviidud intervjuude lähenemisviis ja olemus on pisut erinevad. Varasemad intervjuud keskenduvad eelkõige meesterahva siinsele elule ning eesti kultuuri ja eluollu kohanemisse. Teisisõnu on teemat käsitletud eelkõige kui pagulastemaatika vaatepunktist, mille raames vestlus

¹⁰¹ Tucker, M. *Hell Is Over: Voices of the Kurds after Saddam*. Lyons Press, 2006.

¹⁰² Black, G. *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*. Mew York. Human Rights Watch, 1993.

¹⁰³ McDowall, D. *A Modern history of the Kurds*. London, New York. Tauris, 2005.

¹⁰⁴ Hiltermann, J. R. *A Poisonous Affair: America, Iraq and the Gassing of Halabja*. Cambridge University Press, 2007.

¹⁰⁵ Sükijainen, K. (2015) Iraagi põgenik: Eestis elades peab oskama eesti keelt. Tallinn, 03.09.2015 (Kasutatud 27.04.2017) <http://uudised.tv3.ee/eesti/uudis/2015/09/03/iraagi-pogenik-eestis-elades-peab-osakama-eesti-keelt/>

ka organiseeriti. Käesoleva teema puhul oli eesmärgiks keskenduda lisaks sotsiaalprobleemide analüüsimisele ka ajenditele ehk mis olid täpsemalt põhjused põgenemiseks ning ühtlasi pöörata tähelepanu tolleaegsele eluolule ja režiimile Põhja-Iraagis.

Autori poolt läbiviidud intervjuude tugevaks küljeks võib ehk pidada mitmekesisust. Nimelt antud kontseptsioon, mis hõlmab erinevaid vaateid annab võimaluse mõista ajaloosündmust terviklikumalt. Antud juhul ei keskendu see vaid ühepoolsele arvamusele näiteks ohvrite läbielatu, mida kirjandusest sagedamini leida võib, küll aga kaasab ka teisi vaateid. Lisaks intervjueriti isikuid esmakordselt (v.a üks nendest). Nimelt on nii mõnedki intervjuud teostes ajapikku oma tuntuks kogunud, seega võib märgata nende kordumist erinevates teostes. Intervjuude nõrgaks küljeks, mis intervjuu läbiviimisel ka kinnitust leidis, võib ehk pidada intervjueeritava vaba valikut vältida teatud teemasid ning kõnelda ajaloosündmustest vastavalt iseenda kasule. Eelkõige on siinkohal mõeldud intervjuud, mis viidi läbi isikuga, kes omas kõrget sõjalist positsiooni Iraani-Iraagi sõja ajal. Küll aga on see sel juhul autori ülesanne – suhtuda kriitiliselt ja mitte toetuda vaid ühele allikale, vaid kõrvutada neid ka teistega.

Intervjuud viidi läbi struktureerimata viisil. Vastavalt intervjueeritavale oli küll töö autor eelnevalt ettevalmistanud ka mõned küsimused,¹⁰⁶ kuid põhiliseks eesmärgiks oli siiski rakendada n.ö avatud intervjuu vormi. Seega oli eesmärgiks suunata intervjuud minimaalselt, põhjusel, et saada infot nn õrnade teemade kohta (arvestades antud teema käsitlust). Samuti põhjusel, et intervjueeritavad ei tunneks ennast survestatuna või ebamugavalt. Lisaks, kasutas töö autor suunavaid küsimusi juhul, kui intervjueeritavad kaldusid teemast kõrvale, eesmärgiga tuua nad tagasi uurimistööga seonduvate teemade juurde. Intervjuerija kasutus peamiselt neutraalseid ja avatud küsimusi. Enne intervjuud tutvustas töö autor lühidalt iseenda ja uurimistöö tausta.

Autor jõudis intervjueeritavateni läbi isiklike tutvuste. Lisaks külastas autor Kurdistani Piirkondliku Valitsuse organisatsiooni (Kurdistan Regional Government) Brüsselis, mille eesmärgiks on esindada Kurdistani piirkondliku valitsust ka Euroopa Liidus, informatsiooni kogumise eesmärgil.

¹⁰⁶ Vt Lisa 3.

Lisa 3 Näited intervjuus kasutatud suunavatest küsimustest

Järgnevalt on välja toodud mõned autori suunavad küsimused intervjuueeritavatele. Intervjuu viidi läbi struktureerimata viisil, sellest tulenevalt on küsimuste hulk väike.

What were the relations between Saddam Hussein and Kurds?

What was the role of Kurds during the war of Iraq–Iran?

What was the main reason why Saddam Hussein decided to start Anfal campaign?

Is Halabja part of Anfal or it should be taken as a separate case?

What were the results of Anfal in a wider international perspective?

Did Iran used chemical weapons on Halabja?

Why the West has not been more eager to investigate the chemical attacks in Kurdistan?

Lisa 4 Katkend intervjuust

Firstly, I would like you to start about introducing yourself.

I was born in 1983, in June 29th in the city of Halabja. I also had a brother and sister. My sister was one year younger than me and my brother was born 7 months before the event happened. We lived on a same street where our other family members also lived. My dad was a was a salesman of fabric, which people use to make clothes of and my mum was a home staying mum.

When I was 4 I remember that one of my uncles was a peshmerga and he came to us couple of days before the event. He told my dad to evacuate. They said to him that don't stay here, it's not safe for the kids. My dad said: "Well, we have been here, we have been bombed, we had wars and nothing has happened so we're still going to stay in our town".

Couple of days later I was playing outside. I remember I was playing with my sister and then we heard loud noises, like airplanes coming by. We ran at home and my mum said to me to get my and my sister's jacket.

How your everyday life looked like considering also your health

My everyday life was difficult; I was either in hospital or at home. Because back then everything was all fresh. I was a kid and I didn't know how to handle all those situations. So I stayed in hospital more than at home. Mostly I got schooled by a teacher there in hospital. When I grew then the disease became a little bit less complicated, the doctors already know what to do and what kind of medication to give me. But more I stayed at home. By saying at home I really mean at home. Not going outside, because I would get sick very fast.

And I can't really workout, I only have 33% of my lungs left. Over 70% is fully burned, so that's not going to coming back. And the rest that is still left, it's very sick and has a lot of liquid in it. Because of the crystals in the chemicals they are stuck into the lungs so they can't go away. So you have to have medication every time in order to clean the lungs or you wouldn't be able to breath.

Do you blame something and if you do then what exactly?

I do blame Saddam Hussein and also people who got warned but were stubborn. I do blame Saddam Hussein, he's the main reason why everything happened. I blame Saddam and all the people there and even people in Europe because nobody cared when it happened. And that's very

painful, even more than Saddam pulling a trigger. But with the Kurds, why do I blame them more than Saddam, it's because the Kurds had the opportunity to learn from their mistake. They could have been good people. We have a lot of corruption right now in Kurdistan. Eventually those people who were responsible they are the leaders now, they have taken over the country like some sort of mafia. They are corrupt to the bone. I kind of feel that I sacrifice all for those people that are now stealing. If they made a mistake but eventually became good people for their people, taking care of the country. I would say I can't blame them because they fight for us right, but they didn't fight for us, they fight for themselves, but eventually we became the victims of their creed and their politics. Eventually we suffered and now the Kurdish people are suffering from their hands.

Going back to Europeans, why I blame them is because they were selling the weapons. USA were involved in 70's but in the 80's there was a business man Frans van Anraat. He had a contract with Saddam Hussein. When Dutch government found out, they did nothing. He went to Iraq to live there until 2003. When he came back to Netherlands, the Dutch government gave him an apartment. He got a pension and everything else. Eventually one of the political parties found out and told to press. So we started a very long case. It took us 2004 until now. We are still busy with that process. Eventually he went to jail in 2004 because the law is when you get arrested before your law case is handled. He was in pre-jail, we won the case in 2014/2015. And he was sentenced for 14 years I guess. But the time he served already was already included so eventually he got out couple of months ago. He's trying to write a book. All the victims will get 20 000 the ones from case, 6 or 7 people. But I was the one who was the longest. He claims to not have any. He was sentenced to jail, he was found guilty of all that. After Halabja on 1988 he was still delivering from Japan and other countries. So yes, they did not much. Nobody cared, nobody came to television saying we are really sorry. They knew but they did nothing.

I went to court to give my testimony and to say what I think. It was in The Hague. I went from 2004 to 2015 at least 20 times. It was annoying because every time I had to go there and be a victim. Victims like me trying not to be a victim every time. But in court every time they showed the videos, photos. So that was very painful to see that again and again. Moreover, seeing that guy sitting there. He said if I wouldn't do that somebody else would have done that. He never said anything specific, he just sat there. Sometimes he wouldn't even show up only he's lawyers did.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hanna-Grete Äkke,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Kurdide represseerimine Iraagis 1988. aastal: Anfali kampaania olemus ja selle tagajärjed“,

mille juhendaja on dotsent Olaf Mertelsmann ja kaasjuhendaja dotsent Vahur Made,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.05.2017